TARİH Konuşuyor

CİLT: 8

SAYI: 53

HAZİRAN 1968

125 KURUŞ

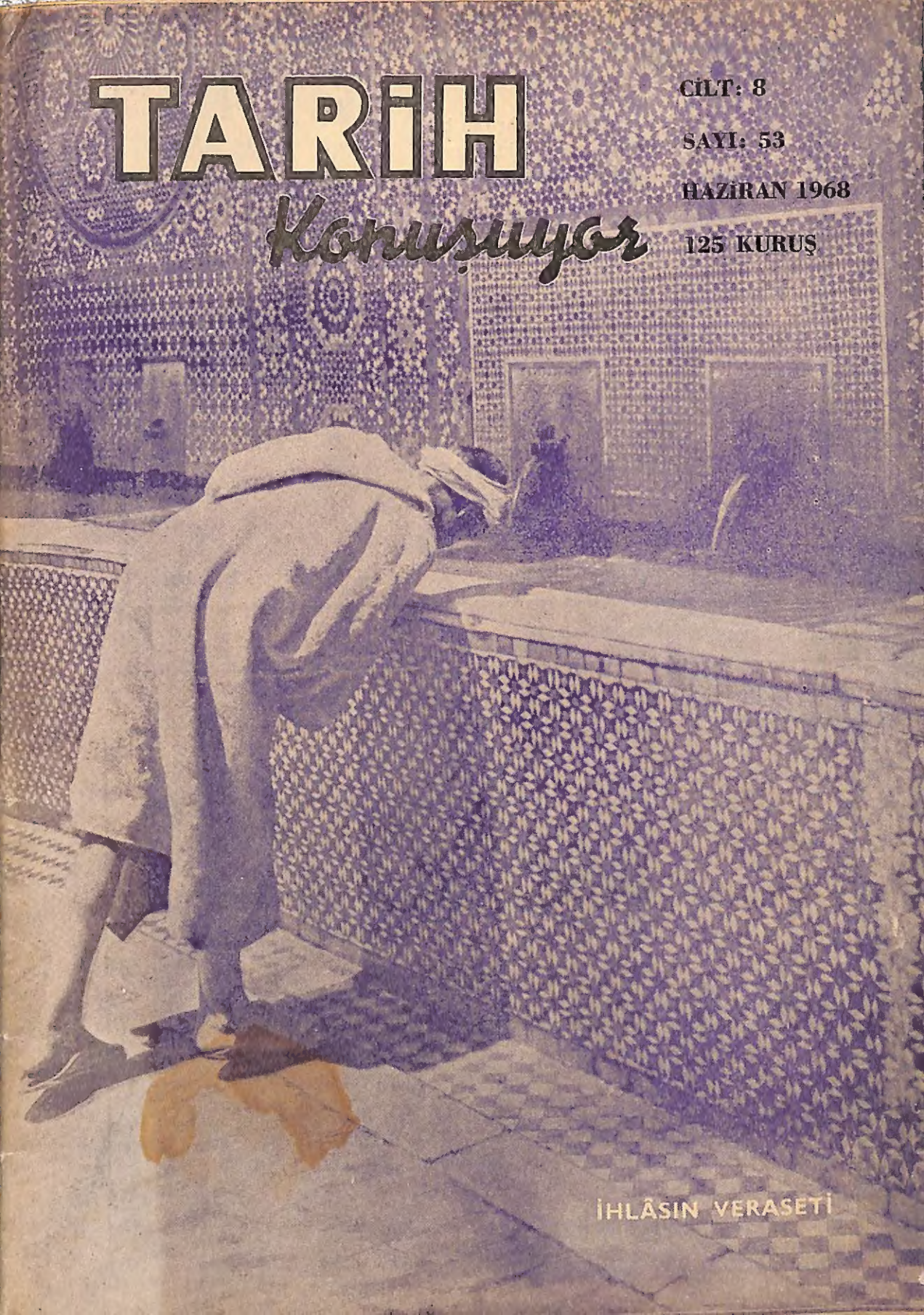

İHLÂSIN VERASETİ

Putlaştırılmasına çalışılan bir
"KİŞİ" nin gerçek çehresi

- **MİLLÎ MÜCADELE VE İSMET PAŞA**
- **CUMHURİYET VE İSMET PAŞA**
- **DEMOKRASİ VE İSMET PAŞA**

Ve bu tarih devirleri içinde taraftsız muhasebenin gerçek ibret tablosu :

Kim bu İsmet Paşa ?

Hepsi bu kitabın içinde

208 SAHİFE 10 LİRA

Müracaat adresi : Feridun Kandemir, P. K. 4 Erenköy - İstanbul

1968 YILINDA

Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon

17 Milyon

Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon
Milyon

T.C. ZİRAAT BANKASI

(Basım: 10183)

TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT : 8 SAYI : 53 HAZİRAN : 1968 FİATI : 125 KRŞ.

Sahibi, Yazışleri Müdürü
MUSTAFA UNAN

İdare yeri :
Nuruosmaniye Cad. No. 78-A Tarih Yayınları
Telefon : 22 78 10

Muhabere ve para gönderme adresi
Posta Kutusu 67
İSTANBUL

ABONE ŞARTLARI
Yıllık 12 lira. Dış Ülkelere iki mislidir.

Bu sayı, İstanbul'da Halk Basımevinde dizilip basılmıştır.

Klişeler Akın Klişe Atelyesinde yapılmış, kapak Karadeniz Matbaasında basılmıştır.

Aboneler için her yıl maliyetine, pantazot cild kapakları verilmektedir.

İhlâsın Veraseti

SÜLEYMAN Nazif : "— Müslümanlık, Al-i Resûl tâzimi olarak Biz, Türklerdedir..." derdi. Doğrudur : Muhterem ve mukaddes adına yüreklerimizde, şükranların en derinini, minnetlerin en sonsuzunu duyduğumuz halde, çocuklarımıza MUHAMMED ismini koymayız, MEHMED deriz... O Büyük, Ulvî, Eşsiz varlığın taşıdığı adın aynını hiç bir faniye lâyık görmediğimiz için...

Batılı devlet adamı için en büyük Devlet Adamı, filozof için En Yüce Felsefeci, boş ruhlara ümid ve fazilet telkin eden Eşsiz Ruhiyatçı O'dur : O'nun misilsiz şahsiyetine, mücerred göreneklere değil, ilmin ve aklın, mantığın ve kıyaslamanın reel ölçüleri içinde hayran olanlar, mubarek adını bile kullanmazlar. Kısaca E F E N D İ M İ Z derler...

★ ★ ★

İşte, içinde bulunduğumuz şu haziran ayı, EFENDİMİZ'in fânî hayata vedaının 1336 ncı yıldönümüne rastlar.

Ölümü de, hayatı gibi, tekellüfsüz, nümâyişsiz oldu.

Türk astronomu Uluğ Bey, ZAMAN denilen ebedî akış içinde, daima duyulan tekrîm ve tâzimin O'na ait olduğunu matematiğin kesinliği içinde haber verir :

"— Her saatbaşı, dünyanın bir kıt'asında Ezân-ı Muhammedî okunur." der.

Güzel sanatların her sahasında en ulvî ilham O'ndan gelmiştir : Minârelerin mermer oymaları, minyatürün tezhîbi, naat'lardaki hasret seslenişi, Nay'ın âhengi, Sima'ın ritmi, O'ndan gelmiştir : Kapağımızdaki klişeye lutfen dikkat ediniz : "ve minel-mâi küll-ü şey'in hayy" hakikatından önce insanlık, akan suya minnetini izhar için böylesine ilhamı bulabilmiş mi idi?

Öyle sözleri vardır ki, sadece bir teki ihlâs ile benimsenebilirse, yirminci yüzyıl insanlığının istirabı diner, âdemoğlunun ebedî saaded devri başlar. Rengi, ırkı, milliyeti, dini ne olursa olsun, bütün beşeriyet için : "— Bir anadan bir babadan doğmuşcasına birbirinizi seviniz!.." demiştir : DÜNYA KARDEŞLİĞİ ülküsünü, tek cümleye sığdırarak, onun hayâl olmaktan korunmasını sağlıyacak yolları bir bir, eksiksiz ve hatasız göstermiştir. Fakat hepsinin varlığını, TEK KAYNAĞA bağlamıştır : İ h l â s ' a... Samimî, riyâsız, içten olabilmiye...

Kapağımızdaki klişeye bir daha bakınız, bir daha bakınız ve düşününüz : Yaşadığımız dünyanın nimetlerine lâyık olabilmek için, şükran ve minnet duygusunu mermere işliyebilme hissini böylesine telkin edebilmiş beşerî duygunun zevâli olabilir mi? Bu dünyanın belki sonu vardır. Amma dünyalarsız kalamıyacak kâinat nizamlarında da pâyidâr olacak tek varlık, işte, biz Türklerin en güzel örneklerini verebildiğimiz ihlâs ve onun verâsetidir.

Dikkat ediniz : Şimdilerde sinsi ve hain ona saldırıyorlar!.. — K u t a y .

Balkan Savaşının ikinci safhasında

Gizli Mücadele Tertipleri

Yazan : Cemal KUTAY

Balkan Harbinin birinci safhası, mütareke müzakereleri devresi ile beraber, onbir ay yedi gün sürmüştü. Aslında ise bu safha, hepsi hepsi elli altı gündü : Ümidlerimizi, bizzat kendimizi hâyâl kırıklığına iterek bu kadarcık kısa zamanda yitirmiştik.

Hakikatı görenlerin başında, ihtiyar ve tecrübeli vezir Kâmil Paşanın bulunduğuna hiç şüphe yoktur: Bab-ı Âli Baskını ile iktidarı, kendisinden zorla alan İttihad ve Terakkiye bıraktığı ânda, karşısına, şeklî hürmet içinde fakat kapıda hadise için bekliyen fedâilerinin tabancaları ateşe hazır Enver Paşaya uzun uzun bakmış :

"— İstifamı istiyorsunuz. Peki... Buyurunuz. Oturunuz. İnşallah peşimân olmazsınız." demişti. Seksenlik Sadrazam bu temennisini izhar ederken, üç cesed, üç masum insanın ölüsü, yaver Tevfik ve Nafiz Beylerle Şeyhulislâm Cemalettin Efendinin muhafız zabiti Celâl Beyin naaşları, kanları hâlâ sızar vaziyette, ortada duruyordu.

Baskını yapanların gayesi, hükümetin Edirneyi Bulgarlara bırakma bahasına sulhü imzalamalarına mâni olmak idi. Türk Ordusunun, benzer şartlar içinde tarihinde görülmemiş yenilgisinin sebebi neydi? Bunu sadece bizler değil dünya soruyordu fakat tatmin edici cevabı ne içerde, ne dışarda verebilen yoktu. Sadece bir aydınlatıcı cümleyi, zamanın politika otoritelerinden sayılan İngiliz Hariciye Nazırı Sör Edvard Grey'den Londra sefirimiz Tevfik Paşa dinlemişti.

İşte, Arnavudluğun, Osmanlı Saltanatının, Batıya açılmış sağlam kapısı olma vasfını kaybederek, binbir ihanet dalgası içinde ayrılmasından sonra BÜYÜK DEVLETLER (!) in taht ve tâç vadederek başa getirdikleri Hohenzollern Hânedânından Prens Wilhelm Vid...

Bu süslü kılığına ve yapılan propagandalara rağmen yerinde kalamadı, nasıl ânîden gelmişse, öylece, bir gece Tiran'ı terketti, gitti.

Bab-ı Âli, Çatalca'ya dayanan Bulgarları durdurabilmek için mütareke istemişti. Balkanlı müttefikler arasında mirâsın taksimi bahsinde anlaşmazlık da çıkmıştı: Bulgarlar, müttefikleri Yunanlılara ve Sırplara taarruza hazırlanıyorlardı. Nitekim bu şayia, biraz sonra gerçekleşecekti. Hakikatte ise çarpışan, Balkanlar üzerindeki BÜYÜK DEVLETLER'in egemenlik ve üstünlük kavgası idi : Rusya Sırbistanı, İngilte-

re Yunanistanı tutuyordu. Alman kanı taşıyan Prens Ferdinand ise. hem Almanyaya, hem Avusturyaya kur yapıyor, Sofyayı mümkün olduğu kadar Petersburg'un nüfuzundan uzak tutmak ve AKDENİZE İNMEK ÇABAsında çırpınıyordu. Ferdinand'a göre Osmanlı Ordusuna karşı zaferi kazanan asıl kuvvet Bulgar ordusu idi; ve bunu gururla ilân ediyordu.

İşte, Ordumuzun o fecî bozgununun açık sebebini, Sör Edvard Grey, Ferdinandın bu iddiasını tahlil ederken yapmış, şahsen dostu olan Tevfik Paşaya :

"— Bulgar Çarının iddiasındaki hakikat payı zannedildiğinden daha büyüktür kanaatindeyim. Siz, bir inkılâb yaptınız, fakat onun esaslı müesseselerinizde yerleşme kudretini düşünmeden harbi kabul ettiniz." demişti. Tevfik Paşa, Sen Ceymis Sarayında başlıyan sulh görüşmelerine katılan Hariciye Nazırı Rıfat Paşaya bu dinlediklerini anlattığı zaman Rıfat Paşa, bir ân düşünmüş, sonra zamanlardır içini yakan hasretin dinmesi gibi uzun bir oh çekmiş :

"— Doğru... Doğru... demişti, **böylesine mağlûbiyet bizim için gayr-ı tabiî idi. Arızî idi. Oh Yarabbi Çok Şükür... Tedbir alacağız ve inşaallah bir daha böylesi ile karşılaşmıyacağız."**

Aradan geçen ve çetin savaşlara, Birinci Dünya Harbine ve Kurtuluş Mucizesinin sert ve elverişsiz şartlarına rağmen, Rıfat Paşayı tekzib edecek yenilgilerle karşılaşmadık çok şükür...

İKİNCİ BALKAN SAVAŞININ İLK GÜNÜ...

İşte bu güven duygusu iledir ki, Kâmil Paşanın yerine sadrazam olan Mahmut Şevket Paşa, Edirnenin Bulgarlara terkini reddetti ve Balkan Harbinin İKİNCİ SAFHASI başladı : Tarih. 30 Haziran 1913 idi .

İmzalanan mütareke hükümlerine göre, belirli zaman içinde barış imzalanmadığı için Bulgar başkumandanı general Savof, dört günlük son ültimatom müddetinin de geçtiğini ileri sürerek kuşatılmış olan Edirneyi yeniden bombardımana başladı. Bulgar ordusu aynı zamanda Çatalca müdafaa hattına da saldırdı.

Bulgar taarruzu on üç gün süren kanlı çarpışmalardan sonra püskürtülmüştü. General Savof son bir defa daha kaderini denemek istedi : Henüz savaşa girmemiş taze kuvvetleri de mevcuda katarak taarruza geçti. Bazı Bulgar birlikleri Baba Nakkaş köyüne kadar ilerlediler. İstanbulu kurtarmak için mucize gerekiyordu : Bunu, hâlâ adı Gaziler Tepesi olan bölgeyi savunan birliklerle, adı hâlâ Harbiye Tabyası olan mevzileri müdafaa eden genç harbiyeliler gösterdiler, Bulgarlar püskürtüldü ve düşman öylesine kayıb vermişti ki, hücumlarını tazeleyemediler. Fakat bu arada elemli hadiseler arkamızı bırak mamıştı : Edirne, açlıktan teslim oldu. 155 gün, destan olacak kahramanlıkla tarihî beldeyi müdafaa eden yiğit Mehmetçikle Bulgarlar inanılmaz vahşet gösterdiler : Sarayiçinde açlıktan ölmiye mahkûm edilen masum insanların çürüyen ölülerinin kokusu şehri barınılmaz hale getirmişti. Edirne ile beraber Yanya ve İşkodra da sukut ediyor, felâketler birbirini kovalıyordu.

Bab-ı Âli baskınını Edirneyi kurtarmak ve Makedonyayı muhafaza etmek vaadı ile yapmış olan hükümet güç durumda idi. Hariciye Nazırı Said Halim Paşa, şahsen dostu olan İngiltere Hariciye Nazırı Sör Edvard Grey'den YENİ BİR ARACILIK istedi. Londra, Paris, Petersburg, Berlin ve Viyana ile temasa geçtikten sonra dört maddelik bir barış teklifini İstanbuldaki sefirleri vasıtasıyla Bab-ı Âliye bildirdi. Hazine boştu. Başta İstanbul olmak üzere büyük merkezler muhacirlerle dolu idi. Muhaliflerine karşı terör siyasetine başlamış olan İttihad ve Terakki için iç huzuru temin edebilmek mevzuların başında geliyordu. İşte bu hava içinde 30 mayıs 1913 de Londrada barış andlaşması imzalandı. Fakat çok acı tecelli olarak sulhün imzasından on iki gün sonra, 11 haziran 1913 çarşamba günü Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nezaretinden Bab-ı Âliye gelirken Divanyolunda öldürüldü. Memleket yine karışmıştı ve sulhün beklenen huzuru ortadan kayboldu.

BİR DOST HABERİ

Mahmut Şevket Paşanın ölümü, elbetteki ağır bir darbe idi ve sulhün imzasına rağmen, hâlâ İstanbula inebilmek hırsıyla yanan Bulgar megalo - ideası'nın mümessili olan Çar Ferdinandla general Savof'a YENİ BİR HAREKET ümidi verebilirdi. Cinayet haberi Londraya geldiği zaman sefirimiz Tevfik Paşa, Foreyn Ofis'ten bir davet aldı...

Tevfik Paşa Bab-ı Âliye **çok acele** kaydı ile gönderdiği şifrede kendisine verilen hususî malûmatı **dostça ikaz** olarak vasıflandırmaktadır. Ki, bunların mahiyeti, ancak, 1914 - 1918 Birinci Dünya Savaşına katılmış olan Osmanlı İmparatorluğunun bu hareketini İHANET olarak vasıflandıran İngiliz Başvekili Loyt Corc tarafından, Avam Kamarasında açıklanmıştır. Savaş sonunda, Türkiyeye karşı takib ettiği siyaseti haklı göstermek için gerekçe olarak...

İngiliz Başvekilinin ifşaatı, Balkan Savaşının ikinci safhasında, perde arkasındaki tertipleri açıklıyor. Bunlara göre Londra, Bulgarların müttefikleri Yunanistan ve Sırbistana saldırmak üzere olduğu yolunda Bab-ı Âliyi ikaz etmiştir. Eğer haber doğru çıkacak olursa, sadece tehlike atlatılmış olmıyacaktır, belki de, kaybedilmiş topraklardan elde kalan sınırlara yakın olan stratejik merkezler, meselâ bu arada, Osmanlı Türkleri için haysiyet meselesi haline gelmiş olan Edirneyi de kurtarmak belki mümkün olacaktır.

Londra bu haberleri nereden ve nasıl almıştır ? Bu suale hâlâ cevap vermem mümkün değildir ama, Bulgaristan, gerçekten, Mahmut Şevket Paşanın şehadetinden on sekiz gün sonra, 29 haziran 1913 de ânî olarak hem Yunanistana, hem Sırbistana saldırmış, fakat iki cephede de mağlûp olmuştur. Tevfik Paşa, birinci haberini şu ikinci MÜJDE ile tamamlıyor :

"— İtimada şayan menbalardan alınan haberlere göre, bu günlerde Rumanya Hükümeti Bulgaristandan Dobruça havalisini taleb edecek ve bu arzusunu fi ilen tahakkuk ettirmek üzere harb ilân edecektir."

Tevfik Paşanın ilk verdiği haberler gibi bu da gerçekleşmiş ve Rumanya, 10 temmuz 1913 de Bulgaristana savaş ilân ederek süratli ilerleme ile Silistre, Totrakan, Balçık ve Plevneyi işgal etti. Sofyaya doğru ilerliyen Rumen ordusu, ancak, Rusların son ândaki müdahalesi ile durduruldu. Hadise, hiç şüphe yok, Bükreş ve Sofya kadar İstanbulda da heyecan yaratmıştı. Çünkü Tevfik Paşa, Bulgarların bütün kuvvetlerini **harbden önceki sınırları içine çekmiye mecbur** kalacaklarının ve bunun Rusya tarafından kendisine tavsiye edildiğinin haber alındığını bildiriyordu.

VİYANA'DAN HÜSEYİN HİLMİ PAŞADAN GELEN HABER

Sadrazamlık makamından hadiselerle ayrılmış olan Hüseyin Hilmi Paşa, o tarihte Viyana'da sefir idi. Habsburg'ların tâcını, sınırları Avrupanın en geniş ülkesi olarak elinde tutan tecrübeli Fransuva Jozef, Sırbistanın genişlemesinden endişeleniyordu. 1908 Meşrutiyetinin ilânını takip eden günlerde, tam bir fütursuzlukla Osmanlı Devletinden Bosna - Herseği alarak hududlarına katmış ve ülkesi içindeki Slav sayısı da artmıştı. Bu Slavların, aslında Rusyanın uzanan kolu halinde bir Güney Slavlar Birliği **(bugünkü Yugo - Slavya olarak gerçekleşmiş olan Rus plânı)** hareketinden dertleniyor ve Hariciye Nazırı kont Andraşi'den ne bahasına olursa olsun Sırbistanın genişlemesini önlemesini istiyordu.

Kont Andraşi Osmanlı sefiri Hüseyin Hilmi Paşayı, işte bu perde arkası çatışmaları içinde davet etti ve tecrübeli Osmanlı sefirini bile hayrette bırakacak teklifini yaptı: Osmanlı Ordusu mukavemete devam edecek olursa, Avusturya - Macaristan kuvvetleri Sırbistana aldığı yerleri bırakmasını yirmi dört saatlik ültimatomla bildirecek, Belgrad'ın kabul etmesine imkân olmıyan teklifinin neticesini de beklemeden hududlarda harekât başlıyacaktı!..

Sultan Hamid'in saltanatının son senelerinde, Makedonyada umumî müfettişlik yapmış olan Hüseyin Hilmi Paşa için, bu karışık unsurlu bölgelerde büyük devletlerin perde arkası siyaseti meçhul değildi. Buna rağmen, Kont Andraşinin kendisine tebliğ ettiği A-

HEPSİ BİR ARADA !..

Yukarıdaki klişede, Balkan savaşında en ileri saflarda, ordularının başında savaşan Balkanlı müttefiklerin gelecekde hepsi tahta geçen genç veliahtlerini bir arada görüyoruz. Bu kişiler, daha sonra birbirlerine saldıracaklardır !

Klişede soldan sağa doğru : Yugoslav Kralı olarak Fransaya yaptığı seyahatte Ustaşiler tarafından öldürülen Aleksandr, İkinci Dünya Harbi içinde esrarlı şekilde öldürülen Bulgar Kralı Boris, Yunanlıları Anadolu macerasına sürükliyerek tahtını kaybeden Konstantin, tahta çıkması nasib olmıyan Rumen Prensi Ferdinand ve ülkesi Sırbistan tarafından sınırlarına katılan Karadağ Prensi Danilo'yu görüyoruz.

vusturya - Macaristan kararının tatbikatta, zamanlardır hazırlanan dünya harbi'nin başlangıcı olacağı ihtimalleri zihninde dolaştı. ÇOK ACELE kaydiyle şifresini Bab-ı Âliye bildirirken, böylesine harekette Fransuva Jozef'in yalnız başına karar veremiyeceğini de çok iyi takdir ediyordu. Bab-ı Âlide iktidarı elinde tutan İttihad ve Terakki'nin genç unsurlarının yanlış ve acele bir karara vararak zaten sarsılmış olan prestijimizi büsbütün harab etmemeleri için hususî düşüncesini de ekledi :

"— Avusturya - Macaristanın kararının safında bulunması şart olan Almanya ve İtalyanın hareket tarzının dahi dikkatle takibi iktiza ettiği hatırlatılır." dedi.

WİLHELM MÜDAHALE EDİYOR

Hüseyin Hilmi Paşanın, İstanbulu bir ümid hummasına sokup yeni hatalar işlenmesinden önleme yolundaki uyarma-

sının ne kadar haklı olduğunu aradan geçen kısa zaman isbat etti : Alman İmparatoru İkinci Wilhelm, bir savaş kararında idi amma, gününü **kendisi tesbit edecek'ti**: Bunu, babasının 1868 de savaştığı ihtiyar Fransuva Jozef'e bırakamazdı: Almanya, karadaki kudretine güveniyor, fakat denizlerde hâkimiyeti İngiltere ile paylaşacak kudretteki donanmasının ikmali için daha asgarî İKİ YIL'a ihtiyacı olduğunu unutmuyordu. Berlin, Viyanayı sıkıştırdı ve safına Roma'yı da alarak Kont Andraşi'yi tazyik etti. Almanya zaten, Bulgar tacını taşıyan Ferdinand'ı tutmak zorunda idi : Wilhelm ile Ferdinand, anne tarafından iki **y i ğ e n** idiler!.. Tıpkı, İngiltere Hânedanı ile olduğu gibi!.. Garip olan şu idi ki, Yunan tahtında da **bir başka yiğen** oturuyordu... Ve, asıl garabetin garabeti, biz, yâni Osmanlı Dedelerimiz de, bu **kan birleşimi** içinden kendimize uygun siyaset yolu aramakla avunuyorduk !

Hüseyin Hilmi Paşadan gelen İKİNCİ ŞİFRE, ümidlerin hararetini soğuk su ile söndürüverdi : Çatalcada tutunmayı başaran kuvvetlerimizi ileri sürebilmek için Anadoludan gelen kuvvetler cepheye erişmişti. Bütün muhaliflerini topluca ya Sinob, ya Bodrum kalesine sürmüş, Meclisteki karşı sesi kısmış, karşı basını susturmuş olan İttihad ve Terakki, Şarköy ve Bolayır çıkarmalarının başarısızlığını tenkid edecek ağız bırakmamış olmanın rahatı içinde, Wilhelm'in VETO'suna pek değer vermedi: Hükûmet durumu müzakere ile meşgul iken, genç zabitlerin çatısı altında toplandıkları ve FEDAİ'ler adını almış olan gayr-ı mes'ullerin çoğunluğu teşkil ettiği **Teşkilât-ı Mahsusa**'cılar, Bulgarların eski müttefikleri Yunanlılara ve Sırplılara taarruz ederek yenilmiş olmalarının yarattığı boşluktan faydalanarak taarruza geçtiler, Edirneyi kurtardılar, daha da ileri gittiler, bugünkü Garbî Trakyayı tamamen ele geçirdiler ve 1923 de Anadolu Türklerinin Millî Mücadeleleri sonundaki büyük netice TÜRKİYE CUMHURİYETİ'nden ON YIL ÖNCE, tam bir istiklâl zihniyet ve şartları içinde GARBÎ TRAKYA HÜKÜMETİ'ni, Cumhuriyet esaslarına göre teşkil ediverdiler!..

İTALYA ve ARNAVUDLUK HIRSI

Bu günlerde Arnavudlukda da **ibretli** hadiseler cereyan ediyordu...

Osmanlı devletinin SADRAZAMLIK gibi en üst makamına gelmiş olan Avlonyalı Ferid Paşa ve Petersburg sefir-i kebîri Turhan Paşa ile, Osmanlı Mebusan Meclisinde mebus olarak bulunmuş yirmi üç Arnavud mebusunun safında toplandığı **"Müstakil Arnavud Devleti"** nin başına getirilmiş olan Alman Prensi Vid, tutunamamış, bilhassa Müslüman Arnavudların mukavemeti ile memleketi terke mecbur kalmıştı. İtalyanın gizli - açık tahrikleriyle iç buhranları alevlenen Arnavudlukta Toska - Kiga çatışmaları da yeniden başgösterdi. Roma, buhranları kışkırtarak, tıpkı Trablus - Garbde olduğu gibi **anî müdahale** imkânlarını hazırlıyordu. Bu hava içinde İtalyanların arzuladığı, Sırbistan - Yunanistan ve Bulgaristanın, yine, Osmanlı tazyiki karşısında kalarak kendisinin Arnavudlukta yapacağı emr-i vâkilerde rahat olması idi.

İtalyan Hariciye Nazırı Marki Cullinano, sefirimiz Nabî Beyi kabul etmiş ve Bulgarların İstanbul üzerine yapacakları tazyika karşı fiilî mukavemet halinde, İtalyanın Osmanlı devletine her türlü yardımı yapmıya hazır olduğunu ve kuvvetli bir İtalyan filosunun, **dostluk ziyareti** için Çanakkaleden içeri girmesinin mümkün olacağını tekrarlamıştı. Osmanlı hazinesinin içinde bulunduğu buhran da dikkate alınarak, vâdesi gelmiş olan istikrazın taksitleri de tecil edilmişti!.. Malûm ve zaman zaman hâlâ devam eden yüz kızartıcı tâvizler!..

★ ★ ★

Fakat bütün bu perde arkası tertiplerin, şeklî el uzatmalara rağmen kendileri için saklanmış gizli maksatların Türk'ün kanı üzerinden yeni bir macerâya girmesine, yine, **kendi aralarındaki anlaşmazlıklar** mâni oldu : Almanya ağır bastı, Fransuva Jozef tutumunu değiştirdi, Rusya ağır bastı : Bulgaristan geri çekildi, İngiltere ağır bastı : Yunanistan isteklerini 1919'a kadar sakladı ve BALKAN SULHÜ imzalandı.

Netice yürekler acısı idi : BÜTÜN RUMELİ'yi kaybetmiştik...

15 Haziran 1826

YENİÇERİ OCAĞININ KAPATILMASI

(Vak'a-i Hayriye)

Yazan : ZİYA NURİ

1566 Sigetvar dönüşü, zaferler kazanmış, taçlar almış, ülkeler fethetmiş bir ordunun dönüşüne benzemiyordu. Vezir-i âzam'ından en kıdemsiz savaşçısına kadar herkes gamlıydı. Bilenler, felâketi bildikleri için, üzgündü. Bilmiyenler ise, ordu içindeki havanın ağırlığından birşeyler sezinlemişti. Orta Avrupadan, Balkanlara doğru ağır ağır yol alıyorlardı. Padişahın saltanat arabasında Muhteşem Hükümdar Kanuni'nin iç organları çıkarılmış naaşı bulunmaktaydı.

★ ★ ★

Akıllı Vezir Sokullu Mehmet Paşa, daha önceden Veliaht Şehzade Selim Han'a haber uçurmuş, babasının vefatını ve tahta geçme sırasının kendisine geldiğini bildirmişti.

Ordu, konak konak geri göçüyor, Sokullu Vezir, her ân ufukta belirmesi mümkün olan yeni padişahın mevkibini bekliyordu. Nihayet beklenen haber geldi: Şehzade Selim Han, Belgrat şehrine varmıştı. Ordu ise, Belgrata bir konak mesafede bulunuyordu.

O akşam, padişahın ölümü ilân edildi. Bir Osmanlı Tarihçisi, acı haberin ordu içinde duyulmasını şu renkli satırlarla tasvir eder :

Bir Yeniçeri Ağası.

"Vakit akşama yakın idi. Güzel sesli hafızlar, cenazenin bulunduğu arabanın etrafını sardı, hep bir ağızdan tekbir getirmeğe başladılar. Bulunduğumuz yer bir dağ kenarıydı. Akşam oluyor, karanlıklar çöküyordu. Dağlarda yankı veren tekbir sesleri Süleyman Han'ın ölüm haberini açıklıyordu. Asker içinde bir vaveylâ koptu, cümle halk :

"— Hay Sultan Süleyman Han!" diye feryat ediyordu. Kimselerde yol yürüyecek , ileri gidecek derman kalmamıştı. Bu hali gören Vezir gayrete gelip, şunları söyledi :

"— Allah emridir. Yapacak birşeyimiz yoktur. İşte yeni Padişahımız Selim Han, Belgrat'a gelmiş ordusunu bekler. Varıp gidelim, biat edelim. Cülûs bahşişimiz ve "tarakki" leriniz elbette verilir" **dedi.**

İkinci Selim Han, Osmanlı tahtının 11 inci padişahı olarak Belgratta "cülûs" etti. Yeniçerilere "Mevacib" leri dağıtıldı. Zaten hareket halinde oldukları için, Belgratta fazla kalmadılar, İstanbul istikametinde harekete geçtiler.

PAROLA : "İSTANBULA VARINCA HESAPLAŞIRIZ!"

Yeniçeriler, kendilerine dağıtılan "Mevacip" i ve "Cülûs Bahşişi' 'ni az bulmuşlardı. Aşırı derecedeki kederlerine rağmen, asker mırıldanıyordu :

"— Hoşundu ! İstanbula varınca görüşürüz."

Gizliden gizliye bir fesat kaynıyordu Yeniçerilerin arasında. 46 yıl hüküm süren, yedi ülke, dört bucakta zaferler kazanmış olan padişahları ölmüş, yerine yenisi geçmişti. İmparatorluğun alın yazısı ne olacaktı?.. Durum son derece nâzikti. Herkesin can-ü başını ortaya koyup elbirliği edeceği bir zamandı. Bununla beraber, bazı ard düşünceli kişiler, askeri el altından kışkırtıyordu. Ağızlarda dolaşan parola şu idi: **"İstanbula varınca hesaplaşırız!"**

Ocak Ağaları, "Eski"ler, Oda Başıları ortalığı yatıştırmağa çalışıyor, fakat yeniçeriler bildiğinden şaşmıyordu, yapılan nasihatlara daima ayni cevap veriliyordu :

"— Hoşundu.., İstanbula varınca görüşürüz."

İstanbula varınca birşeyler yapılacaktı, birşeyler olacaktı ama, ne?.. İşte burasını bilen yoktu.

★ ★ ★

Taşra askeri, tımarlısı, cebelisi, acemi oğlanları, sipahisi ve yeniçerisiyle yüzbine ulaşan muazzam ordu, Sûr kenarına dayanınca birden durdu. Ordu durunca tabiatıyla cenaze arabası ve "Padişah-ı Nevcah" da durdu.. Herkes merak ve endişe içindeydi. Ne olmuştu acaba?..

12.000 yeniçeri söz ve işbirliği yapmış, ilerlemiyordu. Soranlara şu cevap veriliyordu :

"— Önümüzde ot arabası var!"

Bu, bir çeşit direnme, bir çeşit ayaklanmaydı. Yeniçeri Ağaları, Eskiler, at sürüp ileri atıldılar, isyancıların yanına varıp yalvarmağa başladılar :

"— Etmeyin ağalar, ayıptır. Ocağımız itaat ve gayret ocağıdır. Hele yürüyün, İstanbulda bahşişleriniz taraklileriniz" bitamam ödenir" dediler. Fakat, gözleri dönen birkaç elebaşı, ağalarını dinlemedikleri gibi üstlerine saldırdı ve bazısını yaraladı.

Neden sonra, önde kurulan barikat aşıldı ve cenaze ile yeni padişah İstanbula girebildi.

ÇALDIRAN YOLUNDA

Yeniçerilerin, İstanbul Sûrları önünde yaptığı bu direnme, onların ilk marifetleri değildi.

Tâ, 1514 yılıydı. Yavuz Sultan Selim, Şah İsmaille hesaplaşmak için Çaldırana gidiyordu. Yolda, ufak tefek direnmeler olmuştu. Sivas yoklaması ve Erzincan yoklaması adıyla anılan bu direnmelerde önemli hadiseler olmamış, durum Padişahın müdahalesine meydan kalmadan bastırılmıştı. Ne var ki, bu direnmelerde dahi bazı kelleler kesilmiş, bazı kişiler boğdurulmuştu. Fakat bu ayaklanmaların en mühimi, 14 Ağustos 1514 de cereyan etti.

O gün, şafakla göç davulları çalındı, tellâllar "nidâ etti ve tuğlar ileri gönderildi. Fakat, yeniçerilerde bir kımıldama eseri görünmüyordu. Herkes yerli yerindeydi. Kimselerde, çadır yıkmak, yük yüklemek, ata binmek gibi bir hazırlık yoktu. Oysa, bundan önce "Göç" emri verilince yüzbinlik ordular, bir - iki saat içinde hazırlanır, yola çıkardı.

Yavuz, şiddet sahibi bir padişahtı. Bu ve buna benzer direnmeleri, kanla ateşle bastırır, geçerdi. Fakat bu defaki direnme o kadar yaygındı ki, Koca Yavuz, işin zorla, kuvvetle bastırılamıyacağını anladı. Şayet kuvvete baş vurmak gerekirse ordunun beşte dördünü kılıçtan geçirmek gerekecekti. Vak'a, bugünkü Eleşkirt ilçemizin Sakallı diye anılan geniş vadisinde cereyan ediyordu. Yavuz, Kılıç'ın çözemiyeceği düğümü o müessir belâgatıyla çözdü ve askere şöyle hitap etti :

"— Gaziler, aylardır yoldayız. Düşman üzerine kılıç çekmek azmiyle buralara kadar geldik. Sanırım ki, birkaç gün sonra Şah'la karşılaşırız. Anladığıma göre bu çatışmadan korkanlar ve karılarını özleyenler varmış. Eğer ki ordumda böylesi nâmertler varsa, bizden kendilerine destur ! Gitsinler, karılarının dizi dibinde otursunlar. Bu meydan er meydanıdır.

Onsekizinci Yüzyılda yeniçerilerin zorbalıklarını tasvir eden bir gravür.

Karı hasreti çekenlerin aramızda yeri yoktur. Aranızda böyleleri varsa, çıkıp gitsin. Kendilerine gücenmem. Bu makule kişiler hemen ordugâhı terketsin. Şunu bilesiniz ki, hepiniz ayrılsanız ve ben tek başıma kalsam bile, gene de Şah İsmailin üstüne varırım. İşte atıma atlayıp yola çıkıyorum. Mertler arkamdan gelsin, nâmertler ise, evlerine, karılarının dizi dibine dönsün!"

Yavuz'un bu hitabesi beklenen tesiri gösterdi ve bütün ordu, padişahının arkasına takılarak yola çıktı.

Bu iki hadiseyi anlatışımızın nedeni, **"Yeniçeri Ocağı"**nda başlayan ayaklanma hevesinin sebeplerini ve bu sebebin varacağı neticeyi göstermek içindir.

ISLAHATÇI BİR PADİŞAH

Üçüncü Selim (1761 - 1808) iyi bir fikir ve sanat terbiyesi almış, ince, zarif, duygulu bir hükümdardı. Şairdi. musikişinastı, sanatçıydı. Garbin, önce bir (Rönesans), sonra da geniş bir kalkınma ve ileri atılma devresine girdiğini gıptayla görüyordu. Bizde ise, durum tam tersineydi. Eski devirlerdeki bilgi, sanat, yükseliş çabası, yerini uyuşukluğa bırakmıştı. Fikirde, sanatta, duyguda, düşüncede tam bir gerileme içine girmiştik. Etrafın uyuşuk, bencil, çıkarcı tutumu orduya da sirayet etmişti, bir zamanların en güçlü, en düzenli askeri olan yeniçeriler, bir alay başıbozuk, korkak, düzensiz, hatta ahlâksız kişilerin toplandığı bir yuva halini almıştı. Önceleri kendinden kat kat kuvvetli olan düşmanın üstüne pervasızca atılan, umulmadık yerlerde en ağır bozgunları en büyük zaferlere çeviren yeniçeriler, şimdi kendisine denk, hatta kendisinden daha zayıf kuvvetler karşısında yenilgiye uğruyor, kaça kaça kuskunu kopuyordu.

Üçüncü Selim, önce hastalığı teşhise çalıştı. Bunu anlarsa, tedavi çaresi kolay bulunurdu. Islahatçı Padişahın vardığı netice şu oldu : **"Devlet, bütün müesseseleriyle geriye doğru gidiyordu. Tutarcılar, gericiler, kendi çıkarları he-**

sabına **Devletin zayıf düşmesini arzuluyorlardı. Pozitif bilimler, medresenin iskolastiği karşısında gelişme zemini bulamıyor, ister istemez bir geriliğin çukuruna doğru yuvarlanıyordu."**

Hastalığın teşhisi buydu. Teşhis bu olunca, tedavi nasıl olmalıydı. Elbette ki, bu alanda yapılmış ve başarı kazanmış olan sisteme gitme yoluyla... O sistem, müsbet bilimlerin bizde de tatbiki yoluydu.

Zarif, duygulu padişah bu noktaya gelince, işe önce ordudan başlamak istedi. Yeni bir ordu kurulacaktı: Nizam-ı Cedit. Bu adın mânâsı, tartışması bugün dahi yapılan "Yeni Düzen" demektir. Eski'yi bırakıp, yeni'ye geçmek.

Üçüncü Selim, ıslahatçı bir hükümdardı. Fakat bir ıslahatçı'da var olması gereken bâzı meziyetlerden mahrumdu. Meselâ: iradesi pek zayıf, biraz da - kor kak demiyelim - çekingendi. Nizam-ı Cedit'i kuracak, fakat onun yanında yeniçeriliği bırakacaktı. Biri eskiyi ve geriyi tutan, biri yeniye, ileriye doğru atılmak istiyen iki kuvvetin sürtüşmesi elbette olacaktı ve oldu. Talihsiz Padişah, bu sürtüşmede önce tahtını, sonra canını kaybetti. Kabakçı İsyanı, Alemdar Paşa vak'ası, Dördüncü Mustafanın tahta çıkışı ve nihayet Üçüncü Selim'in şehit edilmesi, Osmanlı Tarihinin acı ve ibret verici hadiselerini teşkil eder.

BİR KADININ KURTARDIĞI TAHT

Üçüncü Selimi şehit eden yobazlar, Şehzade Mahmut'u da öldürmek, ve Osmanlı tahtında Dördüncü Mustafayı rakipsiz bırakmak istiyorlardı. Bu esnada, Çevri Kalfa adlı bir kadın yetiş ti imdada, bir yandan genç şehzade Mahmut'u bacadan dama çıkartıyor, bir yandan da O'nu öldürmeğe gelen cellâtların yüzüne avuç dolusu kül atıyordu.

Bu gayretler, Osmanlı tahtını kurtarmış ve genç Şehzadenin İkinci Mahmut unvanıyla tahta geçişini sağlamıştı. (1784 - 1839).

Alemdar Mustafa Paşanın ölümünden sonra, yeniçeriler gemi büsbütün azıya aldı. Eskiden zaten emir dinlemez, söz anlamaz, astığı astık, kestiği kestik bir topluluk iken, Alemdarın ölümünden sonra, işi büsbütün azıttılar. O kadar ki, hamam basmak, yollardan geçen namuslu kadın ve kızları yakalayıp kaçırmak, kasten yangın çıkarmak ve canı telâşına düşen halkın mallarını yağmalamak gibi türlü ahlâksızlıkları marifet haline getirdiler. Bayram veya kandil günleri sokak başlarında mendil seriyor **"Postal Parası", Kandil Parası, "Mendil Parası"** adıyla halkı soyup soğana çeviriyorlardı. Sultan Mahmut'un kötü bir müşaviri vardı : Halet Efendi... Genç Padişah, Halet Efendiye inanmış, O'nun tavsiyelerini kendisi için vazgeçilmez bir çıkar yol sanmıştı.

Bununla beraber, yeniçeriliğin kaldırılması hakkında verdiği karar kesindi.

Bunun ilk belirtisi 1826 yılının başlarında Nusretiye Camisinin açılışında oldu:

1822 de inşasına başlanan cami, dört yıla yakın bir süre sonra ikmal edilmiş, ibadete açılmıştı. Camide kılınacak ilk cuma namazında Sultan Mahmut da bulunacaktı. Mükellef bir Cuma selâmlığı düzenlendi. Yol boyunca yeniçeriler, ve topçular sıralandı. Sultan Mahmut, camiye gelirken topçuların selâmını aldı, yeniçerilere bakmadı bile.. Bu durum yeniçerileri yeniden telâşlandırdı.

Osmanlı Tarihlerinin anlattığına göre, 1241 (1826) Hicrî senesi Zilkade ayının dokuzuncu perşembe gecesi, yeniçeri zor baları Süleymaniyenin Haliç'e inen yüzündeki Et meydanında toplandılar. Ele başıları, Gâvur Habib adında bir Bektaşi taslağıydı. :

" —Ayakdaşlar, yoldaşlar, fütur getirmeyin. Bu ocak Hacı Bektaş (?) ocağıdır. Pirimizin duası sinmiştir. Ocağımızın namı kıyamete kadar kalkmayacaktır.!" diyordu. Yeniçeriler :

"— Biz gâvur işi talim istemeyiz, testiye kurşun atar, keçeye pala çalarız" diye bağrışarak Bab-Âli'yi bastılar.

Zorbalar, avaz avaz bağrışıyordu :

"— Aleyhimizde fetva verenleri, hüccet yazanları, bize karşı gelenleri kahr-ü tedmir ederiz. Evlad-ü iyallarını esir ederiz. Kızoğlan kızlarını onar, dullarını beşer kuruşa satarız. Herkes

dükkânını açsın, sırçası kaybolana cevher veririz!"

İstanbul büyük bir panik içindeydi. Dükkânlar kapanıyor. Halk Sultan Ahmet Meydanında (At Meydanı), zorbalar ise Et Meydanında toplanıyordu.

Padişah, Sancağ-ı Şerifi eliyle çıkardı. Şeyhülislâma teslim etti. İki tarafın tellâlları bağırışıyordu :

"— Yeniçeri olanlar, Et Meydanına, Kazanların yanına gelsin."

"— Müslüman olanlar, Sultanahmet Camisine Sancağ-ı Şerif altına toplansın!"

Nihayet hareket başladı. Kara Cehenne İbrahim Ağa ve Ağa Hüseyin Paşa, topları çekerek zorbaların üstüne yürüdü. Halk, tamamen Padişahı yâni, nizamcıları tutuyordu. Zorbalar, dinden faydalanmak yoluna baş vurdu. Bir takım kişileri derviş kılığına sokarak halkın arasına saldı. Fakat bunlar çabucak tanındı ve parça parça edildi. Mücadele kısa sürmüş, zorbaların ocağı söndürülmüştü.

1329 Yılında, Orhan Gazi'nin eliyle kurulan Yeniçeri ocağı 497 yıl yaşadıktan sonra, 1826 yılı Haziran ayının onbeşinci gününde tarihe karışmış oluyordu.

İsyanın patlak verdiği tarihten tam bir ay sonra kurban bayramıydı. Sultan Mahmut, bayram namazını Sultanahmet camisinde kıldı. Kapının önünde Asakir-i Mansure-i Muhammediye taburları saf bağlamıştı.

Yavrularınızın istikbalini düşünmek sizin vazifenizdir.

Yavrunuzun okul hayatı ile birlikte masrafları da artacaktır.

Artan bu masrafları karşılamaktaki zorluğu şimdiden hesaplıyarak tasarruflarınızı size faydalar temin edecek bir bankada toplamalısınız

ZENGİN İKRAMİYELERİ İLE

TÜRKİYE HALK BANKASI

YURDUN HER KÖŞESİNDE EMRİNİZDEDİR.

Tarih - 305

(Basın : 13173 - A - 20610)

Milli Mücadelede sa yılı vatanseverler çeşitli hizmetler gördüler : Kumandanlık ve idare âmirlikleri, mebuslukla zaman zaman birleşiyordu : Yan daki klişede, (ortada soldan sağa doğru) üç mebus valiyi, Balıkesir mebusu Hâcım Muhiddin (Çarıklı), Ankara valisi Yahya Galip (Kargı) ve Sivas valisi Zekâî (Apaydın) Beyleri, cepheyi ziyaret eden meclis heyeti ile birlikte görüyoruz.

Varolma veya yokolma günlerinin idarecileri

MİLLÎ MÜCADELEDE VALİLER

Yazan : Feridun KANDEMİR

— 2 —

Millî Mücadele başlangıcında, bu mücadelenin lûzumunu kendiliğinden kavrayarak, Mustafa Kemal Paşaya da can ve gönülden bağlılığını ilân eden idare amirlerinin başında hiç şüphe yok ki, Ankara Valisi Yahya Galip Bey vardır.

Aslında koca sakallı bir tekke şeyhi ve **"Hakan"** lâkabile anılan mutaassıp bir zat olan Yahya Galip Bey, Defterdar olarak Ankara'da bulunduğu günlerde, Sivas Kongresinin **"Millî Mücadele"** kararını öğrenir öğrenmez, daha Mustafa Kemal Paşanın yüzünü görmeden, bütün imanile millî davaya bağlanmış ve sonuna kadar da bu davanın fedakâr bir ferdi olarak üstüne düşen her vazifeyi cesaret ve feragatle yapmak suretile örnek bir vali olmuştur.

Onun bu halini ve o zamanki birtakım valilik çekişmelerini bizzat kendisi şöyle anlatırdı :

"Ankara'nın sahipsiz denebilecek günleriydi. Vali Muhiddin Paşa uzun bir teftiş yolculuğuna çıkmıştı. Gezip dolaştığı yerlerde, İstanbul Hükûmeti hesabına türlü dolaplarla halkı aldatmağa çalışıyordu. Biz ise Sivas'la durmaksızın muhabere halinde idik. Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi Temsil Heyeti Reisi sıfatile Padişah Vahidettin'e çekdiği bayram tebriki telgrafını, Sadrazam Damat Ferit Paşanın "Padişahla vasıtasız görüşülemeyeceği" bahanesile kabul ettirmemesi, Ankaranın içinde bir bomba gibi patlamıştı."

Tarafımızdan uyarılan halk heyecan içinde, akın akın telgrafhaneye koşuyordu. Sonraları Diyanet İşleri Reisi olan o zamanki müftü Rıfat Efendi'nin etrafında toplanmasını sağladığımız Ankara'nın bütün ileri gelenleri, makine başında İstanbuldan cevap bekliyorlardı. Aralarında vilâyet defterdarı sıfatile ben de vardım. Damat Ferit, bu

yersiz müdahalesinden dolayı şiddetle muaheze ediliyordu. Makine başında muhabere yedi saat kadar sürdü. Bütün protestolarının cevapsız kaldığını gören Ankaralılar, sonunda yalnız Sadrâzamı değil, padişahı da tanımadıklarını ve İstanbulla şu dakikadan itibaren her türlü münasebeti kestiklerini ilân ettiler. Ankara böylece "Büyük Rehber" e olan bağlılık kararını, daha kendisi Sivas'da iken, her yerden önce vermiş ve İstanbula karşı isyan bayrağını çekmiş oluyordu. Olaydan haberdar edilen Mustafa Kemal Paşa, arası çok geçmeden vali vekili mektupcu Halet vasıtasile Ankaraya şu mealde bir telgraf gönderdi :

"Ankara halkının millî harekete iştiraklerinden sonra memurların da vaziyetlerini tayin etmeleri lâzımdır. Bize iltihak edenler mevkilerini muhafaza edeceklerdir. İstanbul Hükûmetile münasebetlerini kesmek istemeyenler varsa, bunlar halkın hakaretine maruz kalmamak üzere, evlerinden çıkmamalıdırlar. Neticesini, sür'atle bildiriniz."

Mektupcu Halet, Telgrafı alır almaz beni aradı : "Ne yapalım?" diye soruyordu. Belli başlı idare adamlarının bir toplantıya davet edilmesini münasip gördüm. Bu suretle yapılan toplantıda Kadı Âşir Molla, Mektupcu Halet, Hukuk İşleri Müdürü Süreyya ve diğer vilâyet memurları, uzun uzadıya görüşerek ittifakla şu kararı verdik : "Ankara halkı gibi, vilâyet memurları da Sivas kongresinin çizdiği esaslar içinde hareket edeceklerdir. Ve bundan sonra İstanbulla değil, yalnız ve sadece Sivasdaki Temsil Heyetile muhabere olunması mukarrerdir."

İSTANBUL HÜKÜMETİNİN GERİ ÇEVRİLEN VALİLERİ

"Bu tarihî kararı sadrazama bildirdik ve dağıldık. Ankara, böylece kendiliğinden Mustafa Kemal'in millî iradeyi temsil eden idaresi altına girmişti. Fakat hâlâ mahut teftiş yolculuğundan dönmeyen vali Muhiddin Paşa, bu haberi alınca müthiş bir şaşkınlığa düşmüştü. Post gaygusile ne yaptığını, ne yapacağını bilmeyerek gizlice, Ankaraya gelmeğe kalkışmıştı. Lâkin Keskin'de kıskıvrak yakalanarak, Sivas'a götürüldü. Orada sorgusu yapıldıktan sonra Sivas Valisi Reşid Paşanın şefaatile bir daha Ankaraya gelmemek üzere, İstanbula dönmesine müsaade edildi.

Valinin akibeti, ona vekâlet eden mektupcu Halet için de iyi bir ders olmuşdu. Bir gün sonra o da, istifa ile, çekildi gitti. Bunun üzerine vali vekilliğini bana teklif ettiler. İlkin kabul etmedim. Fakat sonradan, bu makama getirilmemde bütün halkın reyleri lahik olduğunu görünce kabulde tereddüt etmedim. Bu sıralarda Damat Ferit çekilmiş, millî harekete taraftar görünen Ali Rıza Paşa kabinesi iş başına gelmişti. Ancak bu kabinenin de iyi niyeti çok su götürürdü. Ankaraya bu sefer Ziya Paşa isminde birini vali olarak göndermeğe teşebbüs etmişlerdi ama, İstanbuldan gelecek hiç bir valiyi hudutlarından içeriye sokmamağa kati surette karar veren Ankaralılar, Ali Fuat Paşaya müracaat ederek, Eskişehire kadar gelen valiyi tekrar trene bindirip geri çevirdiler. Ankara Müftüsü Rıfat Efendiyle, sonradan mebus da olan o zamanki Belediye Reisi Ali Bey bu haberi alınca, yoldaki Vali Ziya Paşaya şöyle bir telgraf çekmişlerdi :

"Memleketimizin havası sizi beslemeğe yetmez. Konağımızda afiyetle oturmanızı tavsiye ederiz."

Ankara'nın yüzünü görmeyen Ankara valisi, İstanbula döndükten sonra, kendisine çekilen telgrafı Dahiliye Nazırı Şerif Paşaya göstererek, benden şikâyette bulunmuş, Şerif Paşa da beni makine başına çağırarak, Ziya Paşaya böyle bir telgraf çekilmesinin sebebini sormuştu. Telgraftan haberim olmadığını söyledim. Gerçekten de haberim yoktu.

İstanbul hükûmeti, daha sonraları Ziya Paşayı tekrar Ankaraya göndermek teşebbüsünde bulundu ise de, zavallı adam, bu defa da Ankarayı görmeğe muvaffak olamadı ve şehire, bir kaç saatlik yerden tersyüzü geri gönderildi."

İNANAN ve İNANMAYAN

İşte böylece, Padişah Hükûmetinin isteğine ve ısrarına rağmen, halkça

seçilen Millî Mücadeleci valilerden biri olmak mazhariyetine eren Yahya Galip Bey, o son derece nazik zamanda getirildiği makamın gerçekten de "biçilmiş kaftan" denecek derecede ehli olduğunu, sonuna kadar millî davaya sımsıkı bağlılıkla temayüz ederek, isbat etmiş müstesna bir şahsiyetti. Mustafa Kemal Paşayı, Ankaraya ilk ayak basışında, tertiplediği muazzam törenle karşılayan da o olmuştu.

Şimdi bir de, Kâzım Karabekir Paşanın tarif ettiği Erzurum valisine bakın :

"Reşid Paşa Erzurum'a vali olarak geldiği günden beri hemen bir seneye yakın bir zaman içinde milletin hayrına hiç bir şey yapmamış, yalnız evrak havalesiyle uğraşarak vakit geçirmiştir. Tenbelliği kadar da korkak, cahil ve hasis olduğundan, millî dâvayı bir türlü idrak edememekte ve son derece kötümserliği ile bazan ne dediğini, ne yaptığını bilememektedir. Meselâ, İstanbulun 16 mart 1920 de işgali üzerine Erzurum Müdafa-i Hukuk Heyeti huzurunda, "Ya burada rehine olarak tutulan Ravlınson da Erzurum'u işgale kalkar da telgrafhaneyi kontrol etmek isterlerse ne yaparız?" gibi sözlerle herkesi kendine güldürmüştür. Hasisliği dolayısiyle rastgele şunun bunun evine misafir gider, Erzurumun ne kadar anlayışsız insanı varsa, etrafına toplar, aptalca hasbihallerle daima padişaha bağlılığını belirtmekten çekinmezdi. Esasen ilk geldiği zaman Celâli eşkiyasına benzettiği Millî Mücadelecilere, hâlâ o gözle bakmakta ve bunu her vesile ile daima açıklayışı, pek zararlı olmakta idi. Kendisine gerçeğin böyle olmadığı ve millî dâvanın ne olduğu hususunda yapılan bütün izahlarla telkinler kâr etmemekte idi. Hülâsa, bu zatın, hele bu zamanda Erzurum gibi bir yerde, valilik şöyle dursun, her hangi bir devlet hizmetinde iş görecek kabiliyet ve iktidarda bulunmadığı aşikârdı."

MİSKİNLER ve KORKAKLAR

Kâzım Karabekir Paşa, Reşid Paşa hakkındaki kanaatini böylece açıkladıktan sonra, öteki valiler konusundaki fikrini de şöyle belirtir :

"Valilerden celâdet gösteren veya göstermesi muhtemel olanların sayısı pek azalmıştı. İstanbul hükûmeti bu gibilere daha ilk zamanlarda işten el çektirmişti. Valilerin bir kısmı, olup bitenlerden korkarak : "— İşimiz Allâha kaldı, daha da fena olacak." gibi miskince sözlerle, en yakınları olan eşraf yoluyla bir çoklarını bilmeyerek zehirlemekte idiler. Bazı valiler de günlerini gün etmekten başka bir şey düşünmeyerek, asıl millî vazifelerile ilgilenmiyorlardı. Bazıları da, korkak ve menfî ruhlu insanları etraflarına toplayarak, ters yoldaki faaliyetlerile iş yaptıklarını zannediyorlardı. Böylece hükûmet denen idare mekanizması, hemen her yerde millî teşebbüsleri zedeleyecek bir aciz ve meskenet ile dedikodu ahenksizliği içinde çalkalanıp duruyordu."

Gerçekten de öyle... Meselâ Bitlis Valisi Hüsnü Paşa, sulh söylentilerini duyar duymaz, telâşa düşerek. :

"— Acaba Bitlis'de Ermenilere mi verilecek? Böyle ise, çoluk çocuğumuzu nereye göndereyim.?" diye sağa sola baş vururken, kurmay albay emeklisi ve aslen Trabzonlu Hacı Hamdi ismindeki Trabzon valisi de, Büyük Millet Meclisinin açılışından bir hafta sonra :

"— İşler karışıyor" diye korkuya kapılarak, Trabzonun bir Millî Mücadele yuvası olduğunu bile göremiyecek kadar gaflete düşüp, bir İngiliz torpidosuyla İstanbula kaçıyordu.

ŞÜPHELİ BİR ADAM

Hacı Hamdi Beyin yerine gelen Hamit Bey ismindeki çekirdekten yetişmiş vali, gerçi "deli" lâkabiyle anılacak derecede cesur, pervasız ve o nisbette millî davaya bağlı, pek kabiliyetli, zeki, çalışkan bir idare âmiri idi ama, bu da "içinde bulunulan şartların" uygunsuzluğuna kurban olarak Trabzonda uzun müddet kalamamış - hem de halka kendini sevdirdiği halde - gelmesile gitmesi âdeta bir olmuştu.

Hamit Bey, aynı zamanda Trabzon mebusu olarak valilik vazifesini de üstüne alıp, geceli gündüzlü çalışmağa başladıktan sonra, Trabzonlu eşraftan

bir kısmının suyuna gidemediği için, bunların sinsi sinsi tahriklerine kapılan Ankaranın gözünde şüpheli bir adam haline gelmişti. Bu tahrikler neydi, ne biçim şeylerdi, hâlâ bilinmez. Zira o zamanlar Trabzon, bir Millî Mücadele yuvası olduğu kadar, memleketin hiç bir tarafında benzeri bulunmayan "İttihatcılık" ve "Bölgecilik" cereyanlarının en kuvvetli esintilerile de çalkanan bir bam başka hava içinde idi. Bu havayı yaratarak, Enver Paşayı yurda sokmak ve böylece İttihatçılığı diriltmek isteyenler de burayı gizli bir faaliyet merkezi haline getirmişlerdi.

Vali Hamit Bey de her halde, bazılarınca bu cereyana kapılmış olarak gösterilmiş olmalı ki, kendisinden şüphe eden ve nihayet kuşkulanan Ankara, değiştirilmesi kararını verdi. Ve 13 mayıs 1920 tarihinde, Büyük Millet Meclisi Reisi sıfatile Mustafa Kemal Paşa, Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya yazdığı telgrafda aynen şöyle diyordu :

"— Trabzon Valisi Hamit Beyin tavır ve muamelesi kendisinin işten çektirilmesini zarurî kılmaktadır. Dahiliye Vekâletince münasip bir zat bulununcaya kadar vilâyet işlerinin Üçüncü Fırka Kumandanı Rüştü Bey tarafından deruhte edilmesi münasip görülmektedir. Zat-ı sâmilerince de tensip buyurulduğu takdirde resmî tebligatta bulunmak üzere keyfiyetin işar buyurulması mercudur."

KARABEKİR'İN BULDUĞU FORMÜL

Kâzım Karabekir Paşayı şaşırtan bu yazı, bu kadarla kalmadı. Bunun arkasından Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa (Mareşal) ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey (İnönü) de birer telgrafla, aynı teklifte bulundular.

İsmet Bey telgrafında : **"Vali Hamit Beyin Trabzon çevresinde şahsî mevkiini kuvvetlendirerek yaptığı bir teşkilât vasıtasile, bir fesad hazırlığında bulunduğundan şüphe edildiğini"** ve bu sebeple Ankaraya gelmesinin temin edilmesini istiyordu.

O günlerde doğu bölgesinin her şeyinden sorumlu olan Karabekir Paşa, bu telgraf karşısında, ne yapacağını bilemez hale gelerek, der ki :

"— Fakat Trabzonlular da valimizi vermeyiz" diye direnip duruyorlar. Ankaradaki Trabzon mebusları da Hamit Beyin yerinde bırakılmasını istiyorlar. Bilhassa bundan kuşkulanan İsmet Bey de, "hayır, bırakılması olmaz" diyordu. Peki ama, Erkânı Harbiye-i Umumiye Reisinin valilerle ne münasebeti var? Hülâsa bu Hamit Bey, durup dururken bir mesele oldu. Fakat aslı esası nedir? Trabzonda şahsî mevkiini kuvvetlendirerek ne yapacakdır? Mesele şahsî midir, nedir? Hamit Bey Trabzonda bir isyan mı hazırlıyor?. Anlayamadım gitti. Trabzonlular büyük bir çoğunlukla Hamid Beyi seviyorlar, istiyorlar."

Böyle düşünen Karabekir Paşa, nihayet Ankarayı tatmin için bulduğu formülü teklif ediyor :

"— Hamit Beyin, Trabzonun selâmeti için Büyük Millet Meclisine katılması lâzımdır!" Böylece Hamit Bey 23 haziranda Trabzondan ayrılarak Ankaraya gidiyor.

YENİ GAİLELER

Bu esnada Van'a da Mithat Bey isminde bir vali gönderiliyor. Fakat Van lılar, her halde eskiden tanıdıkları bu zat için : **"Mithat Bey bir harabezârdan ibaret olan ve halkı yeis ve matemler içinde yaşayan Van'a pokercilik ve iyş-î nûşla, Ermeni kadınlarile sefalar sürmek usullerini öğretmekten başka bir şey yapmamıştır. Bu adamın şimdi de buraya gönderilmesile hükûmet, bu buhranlı zamanında yeni bir Van gailesi mi çıkarmak istiyor?"** diye itiraz edip duruyorlardı.

Ve, işte yine o sıralarda Ankaraya karşı Hilâfet ve Şeriat bayrakları açarak, peşine taktığı yüzlerce asker ve hapisane kaçağı ile ayaklanan Delibaş ismindeki çılgın da, ortalığı kana bulayarak girdiği Konya'da, kuvvetinin azlığından dolayı Alâattin tepesi'ne sığınarak müdafaa tertibatı almakla meşgul olan mevki kumandanı albay Avni ile Vali Haydar Beyleri esir ediyor ve Konyalı Remzi ismindeki birini de, vi-

lâyet makamına oturtuyordu. Ayaklanmanın devam ettiği 3 ekim 1920 den 6 ekim 1920 ye kadarki günler içinde Konya bu türedi valinin idaresi altında kalıyorsa da, süratle yetişen Derviş ve Refet Beyler (paşalar) kumandasındaki kuvvetlerin Konya'yı kurtarışı üzerine, âsiler de, valileri ile beraber kırıla ezile çil yavrusu gibi dağılıyorlar. Delibaş, peşindeki yedi sekiz serseri ile bir yolunu bulup Mersin bölgesindeki Fransızlara sığınabiliyorsa da, orada bindiği bir İngiliz şilebile kim bilir nerelere gitmek isterken, uğradıkları Antalya'da polis ve jandarmalarımız tarafından kıskıvrak yakalanıp, gemiden çıkarıldıktan sonra lâyık olduğu cezayı buluyor.

Bundan sonra, Van mebusu olarak Büyük Millet Meclisine katılan vali Haydar Bey de, Delibaş'ı isyana tahrik ettiği söylenen Hürriyet ve İtilâfçılardan bilhassa Zeynelâbidin Hocanın, Konya'daki yakınları arasında bulunan bâzı mebusların da, bu isyanda bilerek bilmeyerek medhaldar olduğunu iddia ile cezalandırılmalarını istiyor. Fakat işi büyütmekten çekinen hükümet, hattâ bundan önceki ayaklanmanın suçlusu sayılan mebuslar hakkında verilmiş olan hükümleri de ortadan kaldıracak bir kararla, hepsinin üstünden bir sünger geçirmeği uygun buluyor ve bu mesele de böylece kapanıyor.

O devrin daha birçok valileriyle, vilâyet hikâyeleri vardır amma, anlattıklarımız hepsinin durumunu özetliyebilecek bir örnek teşkil edebilirler.

Basın : 16637

iyi planlanan ve yürütülen
bir reklâm ve tanıtma faaliyeti
bir müessese için
masraf kapısı olmaktan çıkar;
karşılığını kat kat getirir.

BASIN İLÂN KURUMU

Cağaloğlu, Türkocağı Cad. no. 1, kat: 3
Telefon: 27 66 00 - 27 66 01, İstanbul

Tarih — 366

Bizans Tarihinin dönüm noktası

İKONOKLAST
(Tasvir aleyhtarı)
DEVİR ve SANATI

YAZAN : ERDEM YÜCEL

Bizans'ın kudret ve azametini takip eden yıllardan sonra, Sekizinci Yüzyılda imparatorluk dinî mücadelelere sahne olmuş, bunun neticesi olarak da oldukça buhranlı günler geçirmiştir. Isauriens sülâlesi, Heracliusları deviren bir ihtilâl ile iş başına gelmişti. Yeni imparatoru hâlledilmesi gereken güç işler bekliyordu: Dışarıda imparotorluğu tehdit eden düşmanla mücadele edilmesi, içeride birliğin yeniden kurulması ve kargaşalıkların önlenmesi lâzımdı.

Bu sırada Bizans tahtına oturan imparator Leon III (717 - 740), iyi bir asker ve diplomat olduğu kadar, aynı zamanda da bir devlet adamında bulunması gereken vasıfların hemen hemen hepsine sahipti. Diğer taraftan imparatorluğun karışık, buhranlı günlerini yakından takip eden Araplar, yeniden İstanbul önlerinde görünmüş, hem denizden, hem de karadan şehri sıkıştırmaya başlamışlardı. Fakat bir yıl süren muhasara sonunda Bizansın deniz üstünlüğü, Arapların kara muharebelerindeki başarısızlığı, onları memleketlerine dönmek mecburiyetinde bırakmıştı (1). Bu netice Bizans'ta Leon III'ün prestijini bir hâyli yükseltmiş ve Arap hücumlarının tamamen kırılmasına sebep olmuştu. Ayrıca İmparatorun batıda İslâv ve Bulgar baskısını kısmen de olsa önlemesi, onları Ortodoks mezhebine çevirmesi, etrafında ona inanan, güvenen bir kuvvetin yer almasına sebep olmuştu.

İznik Koimesis kilisesinin içerisinde, kucağında İsa ile Meryem. (Bu kompozisyonun altında "İkonoklast" devre ait Haç'ın bazı izleri bulunmaktadır.)

İçeride yapılan ıslahat hareketleri, tatbik edilen askerî kanunlar, orduda yeniden intizamın kurulması ve iktisadî gücün artmasına rağmen gene de imparatorluğu temelinden sarsacak, sarsıntıları yüz yıl devam edecek karışıklıklar olacaktı.

Bizans tarihinde, "tasvir kırıcılar", "tasvirler münazaası" veya "İkonok-

(1) **Bu sıralarda Arap İmparatorluğunu karıştıran dahilî mücadeleler, devlet merkezinin Şam'dan Bağdat'a nakli, Abbasîlerin idareyi ele alışı, Bizansın galebesine yardım eden faktörlerdir.**

lasm" (2), denilen bu karışık ve karanlık devir 726 dan 842'e kadar devam etmiştir.

Leon III ile, saltanatına daha küçük yaşta iken iştirak ettirdiği oğlu Konstantin V (740 - 775) büyük bir dinî ıslahata başlamaya karar vermişler, bunda da ön plânda rol oynamışlardır. Sekizinci Yüzyılda Ortadoks âlemi tamamiyle buhran içerisinde olup, siyasî duruma paralel olarak kilise teşkilâtı da iyice bozulmuştu. Yolsuzlukların birbirini takip ettiği kilisede tam manasıyla bir anarşi hüküm sürüyordu. Ayrıca 692 yıllarında toplanan dinî bir konsülün aldığı bazı kararlar, bu anarşiyi göstermesi ve ispat etmesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Nitekim karar lar arasında, rahiplerin günlük yaşantıları ile ilgili olanlar, onların evlenmelerini bir düzen içerisine alması; han, eğlence yeri gibi işlerle meşguliyetlerini önlemesi; kumar oynama ve oynatmalarını engellemesi, **"manastırların dünyevî karakteri olamaz"** denilmesi, dinî bir reforma olan ihtiyacı açıkça göstermektedir.

Giriştiği ıslahat hareketinde ön plânda rol oynayan Leon III ile Konstantin V, o zaman gördüğü bazı zararlı fikir ve cereyanlara cephe almışlar, imparatorluğun selâmeti için de böyle bir davranışın yararlı olabileceği inancına haklı olarak kapılmışlardı. Hakikatte aşırı fanatik çevreler onu suçlamış, islâmiyete yaranmakla itham etmiş, sanat düşmanı olduğunu yaymışlarsa da, bu devri sanat ve din düşmanı olarak kabul etmemek lâzımdır. Maalesef İkonoklasmı bugün dahi tam manasıyla anlamak mümkün olamamaktadır. Onların görüşlerini, hareketlerini bildiren yazılı kaynaklar, daha sonra onlara karşı olanlar tarafından yok edilmiştir.

Leon III ve onun izinden yürüyenlerin asıl gayesi kiliseyi putperestliği andıran aşırı fanatik cereyanlardan temizlemek, onların nüfuzunu kırmak ve zararlı faaliyetlerini önlemek idi. O zamanlar kilise İsa, Meryem ve diğer azizlerin resimlerinde mucizeler yaratan vasıflar olduğu propagandasını yaparak, bundan maddi kazanç sağlıyordu. Böylece mucizevî resimlerin önce reklâmı yapılıyor, halk da bunları görmeğe akın akın gelirken, bir çok hediye ve bağışları da o manastıra vermekten geri kalmıyordu.

Manastırların zararlı olmıya başlıyan nüfuzunu azaltma gayesi güden İkonoklasm cereyanı, Hıristiyan camiasında bir reform olduğu gibi, bunun altında kilise ile imparator kudretinin çarpıştığını hissetmemek imkânsızdır. Bundan ayrı olarak konunun ekonomik cephesi de vardı: Sayıları günden güne çoğalan manastırların servet ve arazilerinin artması, devleti vergi bakımından oldukça zayıflatıyor, manastıra giren keşişler ordunun asker, tarlaların işçiden yoksun kalmasına sebep oluyordu.

İLK ADIM VE TEPKİLERİ

Nihayet Leon III tasarladığı reform hareketine resmen 726 yılında başlıyarak tasvirlere karşı ilk emirnamesini ilân etti. Böylece ilk hareket tasvirleri tamamiyle ortadan kaldırmaktan ziyade, halkın gözünden uzaklaştırmakla başladı. Tasvirlerin bulundukları yerlerden biraz daha yükseğe asılmasını emreden bu kararı, hemen bir ikincisi takip etti; bu da onları tamamen kaldırmak içindi. Nitekim ilk defa işe, Ayasofya yakınındaki imparator sarayının Khalke kapısında bulunnan İsa tasvirinin indirilmesiyle başlanılmış; bu sırada askerler ve infial halindeki bir kısım halk arasında bazı hadiseler cereyan etmiştir. İkonoklasm hareketinin fiilî başlangıcı olan bu tasvir hakkında kati bir bilgimiz olmamakla beraber, bazı eski kaynaklar bunun heykel olduğunu ileri sürmüşse de, mozaik olması akla daha yakın gelmektedir (3).

(2). İkonoklasm kelimesi, "İkono" tasvir kökünden gelme olup, resim kıran, parçalayan anlamına gelmektedir.

(3) Bizans sanatında bir dönümü teşkil eden ve "Khalke İsası" diye adlandırılan bu tasvirin benzeri muhtemelen daha sonraları Hora Manastır kilisesinin (Kariye Camii) iç kısmına yapılmıştır. Burada İsa'nın başı yanında monogram ile birlikte "Khalkides" sıfatının bulunduğu dikkati çekmektedir. Bu hususta bk. P. A. Underwood, The Kariye Djami, New - york 1967, C.1 (Tex), s. 45

Bu arada su yüzüne çıkan ilk ciddî çatışma imparator ile patrik arasında olmuştur. Leon III, patriği saraya çağırarak İkonoklasmayı destekleyecek belgeyi imzalamasını istemiş, patriğin bundan kaçınması üzerine istifaya zorlayarak, yerine dinî reforma taraftar birisini görevlendirmiştir; bunun üzerine de papa ile açıkca çekişmeler başlamıştır. Diğer taraftan Anadolu ve bilhassa ordu bu cereyanı benimsemiş, halk arasında da bu işten memnun olanların sayısı her gün biraz daha artmıştır. Buna mukabil halkın cahil ve fanatik olanları, inandıkları geleneklerden kolay kolay sıyrılmak istememişler, manastırlarda ciddî bir şekilde karşı koymağa başlamışlardır.

En şiddetli muhalefet Yunanistanda olmuş, 727 de Kiklad adalarındaki halk isyan etmiş, isyanı bastıran Leon ise pek âlicenap davranarak sadece elebaşılardan ikisinin idamı ile iktifa etmişti. Konstantin V zamanında mukavemetler daha da artmış, imparator da şiddetli hareket etmeğe mecbur kalmış, muhalefeti idare eden keşişler imparatora karşı gelmenin kurbanı olmuşlardır. Bunun neticesi olarak İstanbul'da birçok manastır kapatılmış, kışla veya diğer umumî binalara çevrilmiştir (4). Yunanistan'dan sonra İtalya'da da umumî bir isyan olmuş, Papa Greguar II, put kırma hareketine karşı protesto etmekle iktifa etmişse de yerine geçen Greguar III, daha pervasız bir siyaset takip etmiş, tasvirlerin hasımlarını afaroz etmekle yetinmiyerek imparator aleyhine Lombarların yardımını istemiş. Suriyede Jean Damascene de Leon III aleyhine ateş püskürmüştür (5).

HAREKET BAŞARİ İLE DEVAM EDİYOR

Leon III ve Kostantin V'in bu yolda attığı adım, muvaffakiyetle tatbik edilerek isyanlar bastırılmıştır. Leon III, herşeyi kuvvet zoruyla kabul ettirmekten kaçınarak meseleyi dinî yönden de ele almış, 753 yılında topladığı bir konsülden, İkonoklasm'a uygun bazı kararlar elde etmiştir. Nitekim resimlere ibâdetin men edilmesi de bunlardan biridir. İsa'nın ilâhî cevherinin zarar göreceği gerekçesine dayanılarak resmînin yapılamıyacağı, ancak İncil'de belirtilen sembolü ile temsil edilebileceği, konsül'ün aldığı kararların bir başkasıdır.

Bundan sonra mücadele bilhassa 764 - 765 yıllarında şiddetle yeniden başlamış, kalan resimler kaldırılmış veya yerlerinden kazınarak sökülmüş, silinmiştir. Manastırların arazilerine el konulmuş, onların tapulu malı olan insanlar yerlerinden toplanarak normal hayata yöneltilmiştir. Baş kaldıran keşişler takip edilerek, bir kısmı öldürülmüşse de, bunlar sonradan İkonoklasm aleyhindekiler tarafından kutsallaştırılmıştır. Meselâ, İkonoklast cereyan sırasında idam edilen Giritli aziz Hosios Andreas'ın mukaddes bakiyeleri, yâni rölikleri, bugünkü Koca Mustafa Paşa Camii olan Hagios Andreas kilisesine gömülmüştür (6).

Konstantin V'in ölümünden sonra yerine geçen Leon IV (775 - 780), kısa imparatorluğu süresinde, kendinden önceki İkonoklast imparatorların yolundan yürümüş olmasına rağmen zamanında durum biraz daha mutedildi. Bunda da karısı Atinalı Eireni'nin resim taraftarı olmasının büyük ölçüde rolü olmuştur.

TASVİRLERİN YENİDEN İHYASI

Leon IV'ün ölümünden sonra oğlu Konstantin VI (780 - 797), henüz on yaşında bir çocuk iken Bizans tahtına oturmuştu. Hakikatte onun adına annesi Eireni idareyi ele almış, kısa bir müddet içinde tekrar resim taraftarlığına dönülmüştür. Bu arada siyasî sahada da önemli olaylar birbirini takip etmiş, doğuda islâmiyet süratle yayılmış, batıda ise Büyük Charl yaşamıştır. Bizansın dış siyasetine bakılacak olursa aşikâr bir gerilemenin belirtilerini görmemek imkânsızdır: Orduları Abbasî Halifesi Harunürreşid'e 798 de mağlûp olmuş, bunun neticesi olarak da yılda

(4) R. Ekrem, Bizans Tarihi, İstanbul 1934, s. 46

(5) C. Diehl, Bizans İmparatorluğu Tarihi, İstanbul 1939, s. 63

(6) S. Eyice, Son Devir Bizans Mimarisi, İstanbul 1963, s. 5

Kaariye Camiinin girişinde bulunan ve Khalke kapısındaki tasvirin benzeri olarak yapılmış bir örnekte Hazreti İsa ile Meryem yanyana.

se, sebebini bunların kasten tahribinde aramak icab eder. Bizans sanatı ile ilgili literatürde bu konu etraflı olarak araştırılmamışsa da, son yıllarda A. Grabar İkonoklasm devri sanatını bir derleme halinde incelemiş bulunmaktadır (9).

Elbette bu devrin bir sanatı vardı. Nitekim dahili süslemede dekoratif mozaiklere yer verilmiş, dinî olmıyan konular büyük bir ustalıkla işlenmiştir. O devirden kalabilen bir azizin hayatına ait yazılı bir belge, Konstantin V devrinde, İkonoklastların kilise ve manastırlardaki figürlü tasvirleri, özellikle İsa ile Meryem'in resimlerini tahrip ettiklerini, yerlerini hayvan, bitki, manzara resimleri ve günlük yaşantılara ait tasvirlerle doldurduklarından bahsetmektedir. Ayrıca aziz Stefanos hakkındaki bir yazıdan, Konstantin V'in saraydaki dinî tasvirleri kaldırdığını, yüzeyleri asma dal ve yapraklar, kuşlar ile süslediğini öğreniyoruz.

Yazılı bir başka kaynak, Papa Gregorius II'nin Leon III'e yazdığı mektupta onu itham ettiğini, kiliselerin içlerini çıplak bir hale getirdiğini, dinî resimler yerine manâsız, yersiz kompozisyonlar koyduğunu belirtmektedir. Gene bir belge, Konstantin V'in Blakherna (Ayvansaray) sarayındaki incil ile ilgili tasvirleri kaldırarak yerlerine

(9) A. Grabar, L'İconoclasme Byzantin, Dossier Archologique, Paris 1957

kuş, asma dalı gibi resimler yaptırttığını kaydetmektedir.

Günümüzde öğrenebildiğimiz, sayıca pek az da olsa bu kaynaklar, İkonoklasm devrinde duvar resim ve mozaiklerinde başlıca elemanların bir takım nebatlar, hayvanlar ve mimarî yapılar ile günlük hayattan alınma sahneler olduğunu göstermektedir.

İSLÂM SANATI VE İKONOKLASM

Bu devir sanatının âniden dinî konulardan sıyrılarak, tabiata yönelmesine sebep, belki de İ s l â m sanatı olmuştur. Zira İkonoklasm devrinin bir bakıma pareleli olan İslâm yapılarından Kudüs Kubbet-üs Sahra, Şam Emeviye Camii ve Kuseyr Amra sarayı sayılabilmektedir. Bunlardan Kubbet-üs Sahra, nebati motifli mozaik bakımından son derece zengindir. Şam Emeviye ve Kuseyr Amrada aynı konuların işlendiği mozaik ve fresklerle süslüdür. Buradaki tasvirlerde, dinî olmamak şartıyla her nevî kompazisyonun resmedildiği açıkca görülmektedir.

Aradaki bu benzerlikler, İkonoklasm devri ile onun paraleli İslâm sanatının, aynı sanat kökünden fikir alarak hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Gerek Bizans ve gerekse islâm sanatını, geç antik sanat etkilemiştir; benzer motiflerin iki ayrı yerde ufak farklarla, aynı düşünüşle işlenmesini biraz da iki memleket arasındaki yakın münasebetlerde aramak lâzımdır. Yerli sanatkârlar Bizans ve Arap memleketlerinin her ikisinde de çalışmışlardır. Örnek olarak Hakim II'nin Kordoba Camii için Bizans'tan mozaik ve mozaikçi ustaları istediğini gösterebiliriz.

Ayrıca bu devirde Haç, ısrarla kullanılan bir motif olup İncilden alınma sahneler yerine, gerektiği zaman bol miktarda kullanılmıştır. Meselâ İstanbul Hagia Eireni kilisesinin apsid yarım kubbesi içerisine mozaik bir haç işlenmiştir. Günümüzde dahi görülebilen bu Haç, gayet basit bir şekilde işlenmişse de, etrafındaki çerçeve gayet zengindir. Bordürünün içerisine en iyi yazı çeşidi ile Tevrat'tan alınma bazı bölümler yazılmıştır. Kolları içerisinde inciyi andırır tezyini elemanlarla zenginleştirilen Haç, Golgotta veya Tabor dağını sembolize eden üç kademe üzerine oturtulmuştur. Bundan başka Selânik Ayasofyası ve İznik Koimesis kiliselerinin apsid yarım kubbelerinde de İkonoklasm devrine ait böyle Haç motifleri vardır. Fakat daha geç devirlerde bunlar üzerine figürlü mozaikler yapılmış olup, Selânik Ayasofyasındaki absid yarım kubbesi içerisindeki Meryem figürünün arkasında böyle bir haça ait olduğu zannedilen bazı izlerin bulunduğu dikkati çekmektedir. İznik Koimesis kilisesinde ise bu durum daha açık bir şekilde kendini belli eder.

İKONOKLASM DEVRİ MİMARİSİ

Doğrudan doğruya bu zamana ait yapıları kesin olarak maalesef bilemiyoruz. Selânik Ayasofyası ile Hagia Eireni kiliseleri kuvvetli bir ihtimal ile bu devirde yeniden inşa edilmiştir. Thephilos'un bir çok binalar ve bilhassa saraylar inşa ettirdiğini bazı kaynaklardan öğrenmiş olmakla beraber, bunların kalıntıları günümüze kadar gelememiştir. Gene kaynaklar, Thephilos'un İstanbul civarında muhtemelen Bostancı ile Maltepe arasında bir saray inşa ettirdiğini yazmakta ve böyle bir kalıntıya da Küçükyalı'da rastlanılmaktadır.

İkonoklast imparatorlar aleyhinde, bu devir kapandıktan sonra pek çok şey yazılmış ve söylenmiştir. Buna rağmen onlar sanat düşmanı olmadıkları gibi kendilerine göre de benimsedikleri, inandıkları bir sanatları vardı. Meselâ bunlardan Thephilos büyük bir imarcı idi; İstanbul sahil surlarını tamir ettirdiğini belirten bir takım kitabeleri, günümüze kadar gelebilmiştir.

Bu sanatın kullandığı tezyini elemanlar ise tamamen antik sanat geleneklerinin Bizans'taki tatbikatından başka bir şey değildi. Ayrıca bu cereyan insan vücudunu hoş görmediğinden, figürlü tasvirlere önem vermemiş, İslâm sanatının etkisi altında kalmıştır. Şayet bu devir devam etse idi, Bizans resim sanatının zorlayıcı dinî tesirden uzak bir tarza yöneleceği muhakkaktı.

Anadolu'da yüzyıllar boyu kardeşi kardeşe düşman eden

SAFEVİLİK - ŞİİLİK DOĞUŞU ve GAYELERİ

Yazan : NAZMİ SEVGEN

— 3 —

Şeyhin yaklaştığını duyan Hıristiyan Çerkeslerin bir kısmı geri çekildi. Diğerleri mukavemete hazırlandılar. Vukubulan savaşı Şeyh Haydar kazandı. Şeyh, bundan sonra Şirvanşâh üzerine yürümek istiyordu. Müridleri, daha iyi silâhlanmak lâzımgeldiğini ileri sürerek Şirvanşahla çatışmayı doğru bulmadılar. Şeyh Haydar, müridlerinin tekliflerini kabul ederek 1483 yılı sonbaharında Erdebil'e döndü.

Şeyh Haydar, 1483'de aynı suretle neticelenen bir akın daha yaptı. Bu muvaffakıyetleri ve hiç bir kimseden vergi almaması ve saire gibi büyük cömertliği ve halka yakınlığı, iyi muamelesi ona büyük bir nüfuz ve güven sağlamıştı. Bu gelişme, memleket hükümdarını endişeye düşürüyordu. Bu sebeble Şeyh Haydar'ın hemen Tebriz'e gelmesi emredildi.

Şeyh Haydar, sırtında eski bir kaftan, başında kirli bir taç olduğu halde beraberinde 2 - 3 müridiyle 1487 yılı Mayıs ayında Tebriz'e geldi. Ertesi günü hükümdar tarafından kabul edildi. Şâh Yakub ile aralarında esaslı bir konuşma oldu. Sarayda hâkim olan fikir ve mütalâa, Şeyhin savaştan menedilmesi, Erdebil'den çıkarılması ve her şeyden evvel, Anadolu'daki Safevî guruplarının başları olan halifelerle münasebetlerinin kesilmesi yolunda idi. Bunlar yapılmazsa bir ayaklanma pek yakın görülmekte idi.

Bununla beraber Hükümdar Yakub, yeğinine karşı harekete geçmek için çok mukavemet gösteriyor, bunun için de ondan mutlak bir itaat ve sadakat istiyordu. Bir Kur'an getirildi, Kadı Safiyyüddin İsa huzurunda Şeyh Haydar'a yemin ettirildi. Bundan sonra Haydar serbest bırakıldı. O da hemen ve belki de huzur içinde Erdebil'e döndü.

Erdebil mabedinde Şeyh Safi'nin karısı Bibi Fatma'nın türbesi. (Soldaki türbe de Şeyh Safi'nindir.)

1488 yılı başlarında, hükümdarın halası Hatice Begüm, Erdebil'den Şiilerin mukaddes şehri olan Kum'a gelerek oğlu Haydar için Çerkeslere karşı bir akın yapmak müsaadesi istedi. Sultan Yakup, kayınpederi Şirvan - Şah Ferruh Yesar'a gönderdiği emirle, yapacağı savaşta Şeyh Haydar'a yardım etmesini bildirdi.

Bunun üzerine Şeyh Haydar, etrafa haber salarak müridlerini, taraftarlarını cihada davet etti. Her taraftan akın başladı. Bir hayli kuvvet toplanmıştı. Şeyh Haydar, emrindeki kuvvetlerle Kur nehrini geçti. Mukan ovasına indi. Buradan Mahmudâbâd'a karşı ilerlerken, Kızılbaşların yağmasına karşı koymak isteyen yerli halkın öldürülmesini emretti.

Çerkeslere karşı cihad ilân etmiş olduğundan, sultan Yakup'un ferman uya-

rınca Derbend üzerinden geçmesine müsaade istemek için Şirvan - Şah'a bir adam göndermişti. Bu adam, haber götürmekle beraber Şirvan'ın umumî vaziyeti hakkında bilgi elde etmeye de çalışacaktı. Haberci, Şirvan - Şah hükümeti merkezi Şemahi'ye geldiği zaman hükümdarın oğullarından bazılarının düğün hazırlıklarıyle meşgul olduğunu, Şirvan'ın sulh ve sûkun içinde bulunduğunu askerlerin öteye - beriye dağılmış olduklarını gördü. Hükümdar kendisini bir misafir gibi karşılayarak hil'at, silâh ve at hediye etti ve bir Şirvanlının refakatında Şeyh Haydar'ın nezdine gönderdi. Habercinin verdiği bilgi üzerine, Şeyh Haydar, Şirvan'a taarruz etmek için şartların ve zamanın müsait olduğuna karar verdi.

Şeyh Haydar, Şemahi önünde göründüğü zaman, herkes hayret ve heyecan içinde kaçmıya başlamıştı. Hükümdar Ferruh Yesar, haremini ve eşyasını başkent civarında Gülistan kalesine gönderdi. Kendisi pek az askerle Şeyh'e karşı yürüdü. Fakat Şirvan - Şah, Şeyh Haydar tarafından Gülistan kalesine çekilmeye ve sığınmaya mecbur edildi. Kızılbaşlar, yanmakta olan şehir halkını öldürdüler, zulmettiler.

GÜLİSTAN KALESİNİN MUHASARASI

Şeyh Haydar, Gülistan kalesini muhasara etti. Mancıklarını kurdu, toplarını yerleştirdi, lağamlar kazdırdı. Kuşatmaya şiddet verdi. Şirvan - Şah kayınpederi sultan Yakup'a haber saldı. Haberi alan sultan, sözünde durmayan yeğeni Şeyh Haydar'a karşı harekete geçmeyé karar vererek önden kapıağası Veli - Aka kumandasında bir kısım kuvvet sevketti. Kendisi o sırada Kum'da bulunuyordu. Sultaniye üzerinden Erdebil'e hareket etti. 7 Temmuz 1488'de oraya vardığı zaman Erdebil hâkimi Ömer Bey Çakırlı, sultana sadakatını bildirdi.

Burada kapıağası Veli - Aka'dan bir rapor geldi. Veli - Aka, Akkoyunluların yaklaşmalarından korkarak, Şeyh Haydar'ın Şemahi'yi bırakarak Derbend üzerinden Çerkes diyarına gitmek istediğini bildiriyordu. Sultan, bu haber üzerine hemen Erdebil'den hareket etti. Akşam konağında Şirvan - Şah'ın kâtibi, sultanın ordugâhına geldi ve Şirvan - Şah'ın başına gelenleri anlattı.

Şeyh Haydar, Gülistan kalesini kuşattığı zaman Şirvan kumandanları toplanmış, aralarında anlaşarak Şeyh Haydar'a karşı harekete karar vermişlerdi. Şeyh Haydar, din adamı olduğu için Şirvan ülemasının bu hususta muvafakatlarını almışlar, bu kararlarını Gülistan kalesinde mahsur bulunan hükümdara gizlice bildirmişlerdi. Fakat Şirvanlı kumandanların habercisi, kaleye ulaşmadan Şeyh Haydar'ın bir casusu tarafından yakalanmış, götürdüğü haber Şeyh'e bildirilmişti. Şeyh Haydar, bu haber üzerine hemen Gülistan kuşatmasını kaldırarak, hükümlarlarını kurtarmaya gelmekte olan Şirvan - Şah ordusunun üzerine yürüdü. Hükümdar da kaleden çıkarak Şeyh'in arkasından gitmeye başladı. Fakat yolda, Şeyh Haydar'ın Gülistan'ı ve kendisini kurtarmaya gelmekte olan orduyu mağlûp ettiğini, tekrar Gülistan üzerine gelmekte olduğunu haber alınca yakınındaki Solut kalesine sığındı.

ŞEYH HAYDAR SAVAŞ MEYDANINDA ÖLDÜRÜLÜYOR

Şeyh Haydar, zafer neş'esi içinde Gülistan'a doğru gelirken, sultan Yakup'un bir Akkoyunlu ordusunun başında kendisine doğru gelmekte olduğunu öğrenince yıldırımla vurulmuşa döndü. Şeyh Haydar, Derbend üzerinden kuzeye, sahildeki Taberseran'a doğru kaçmaya karar verdi. Fakat bir yıl evvel buraları yağma ettiği için Derbend muhafızı buradan geçmesine müsaade etmedi. Bunun üzerine Şeyh Haydar Derbend'i muhasaraya başladı. Şehrin kulelerinden bir çoğunu tahrip ve halkı tazyik etti. Bu sırada Gürcü birlikleriyle takviye edilmiş bir büyük Türkmen ordusunun Süleyman Bey Bizenoğlu ile Cihangir'in oğlu prens İbrahim'in kumandasında kendi üzerine yürümekte olduğu haberini aldı. Şirvan - Şah da kuvvetleriyle bu orduya katılmıştı. Bu vaziyet karşısında Şeyh Haydar, Derbend kuşatmasını bırakarak, Türkmen ordusuna karşı güney istikametinde yürümeye başladı.

İki taraf ordusu, 9 Temmuz 1488'de

Elburs dağı eteğinde Dartanat köyü civarında karşılaşarak büyük bir savaşa tutuştular. Bu muharebede Safevî kızılbaşları mertçe döğüştüler. Türkmenlerle Şirvanlılar çok kayıp verdiler. Şeyh Haydar, Şirvanlıların ordu kumandanı Süleyman Beyi bir mızrak vuruşu ile öldürdü. Nihayet Şeyh'in de eceli gelmişti. Savaşın kızıştığı bir sırada yolunu şaşırmış olan bir ok Şeyh Haydar'a isabet ederek onu yere serdi. Akkoyunluların bir hücum kıt'ası, şeyhi ihata eden çemberi yarınca Haydar, düşmanın eline düştü. Sultan Yakup'un kapıağası Veli - Aka, Şeyh Haydar'ın başını kesti. Kızılbaşlar, ümitsizlik içinde döğüştüler, fakat savaşın neticesi üzerinde müessir olamadılar.

Emîrler zaferi sultana bildirdiler ve Şeyh Haydar'ın kesik başını gönderdiler. Sultanın emriyle, Haydar'ın kesik başı Tebriz sokaklarında dolaştırıldı ve hakaretle bir yere asıldı. Bu sırada biri kafayı aşırdı ve 1502'de Haydar'ın oğlu Şah İsmail, muzafferâne Akkoyunlu başkentine girdiği zamana kadar kafayı sakladı. Bunu Şah İsmail'e getiren mürid mükâfatlandırıldı.

TARİKATIN BAŞINA ŞEYH ALİ GEÇİYOR

Kızılbaşlar, Şeyh Haydar'ın naşını yıkayarak kefelenmiş, Taberseran vilâyetinin Dahkendi kazasının Elfendiyar köyüne gömmüşlerdi. 1509 da Şah İsmail, Şirvan'a karşı ikinci seferini yaptığı zaman, babasının Taberseran'daki kalıntılarını Erdebil'e naklettirdi. Kiyav'da muhteşem bir türbe yaptırarak oraya gömdürdü.

Muzafferiyet üzerine Yakup, Erdebil'e bir Türkmen kıt'ası gönderdi. Burada Sûfî'ler, Şeyh Haydar'ın büyük oğlu Ali'yi babasına halife, yani vekil tanımışlardı. Buna rağmen sultan Yakup, 1488 sonbaharında Şeyh'in üç oğlu ile anaları Marta (Âlemşah Begüm)'yı Fars vilâyetine sürdü. Şiraz valisi, çocukları analariyle beraber eski Sasanî başkenti İstahr'ın bir hisarına kapattı. Ancak 4 - 5 yıl sonra buradan kurtulabildiler.

1490'da sultan Yakup ölmüş veya öldürülmüş, bunun neticesi olarak memlekette bazı karışıklıklar çıkmıştı.

Erdebil civarında Kiyav'da Şeyh Haydar Türbesi.

1493 ilkbaharında Ali, annesi Marta, kardeşleri İsmail ve İbrahim'le beraber Tebriz'e geldi. Sultan Yakup'un yerine geçen Rüstem, Ali'yi hükümdarlara mahsus merasimle karşıladı. Ali, etraftan gelen tarikat mensuplarının yardımı ile meydana gelen Türkmen - Sûfî ordusunun başına geçerek, Rüstem'e karşı saltanat iddiasında bulunan Baysungur'u iki çarpışmada mağlûp ederek Rüstem'in hükümdarlığını kuvvetlendirdi ve bu suretle ona karşı minnet borcunu ödedi.

Ali, muzaffer olarak Tebriz'e dönmüş, şehrin dışında Akkoyunlu hükümdarı Rüstem tarafından merasimle karşılanmıştı. Bundan sonra babası Şeyh Haydar'ın halefi olarak tarikat devletinin idaresini ele almak üzere Tebriz'den hareketle Erdebil'e gitmiştir. Tarikat merkezi, eski ehemniyetini yeniden kazanmış, dinî ve siyasî faaliyetlerin merkezi olmuştu. Tarikata bağlı olanlar eskisi gibi buraya akın etme-

ye başlamışlardı. Bu kaynaşma ve toplanma, Akkoyunlu hükümdarı Rüstem'in endişesini arttırıyordu. Bu sebepledir ki sultan Rüstem, 1493 sonbaharında Şeyh Ali'yi Tebriz'e getirtti. Sultan, Şeyh'in mensuplarıyle temasını kesmek istiyordu.

HAYDARÎ TACINI ŞAH İSMAİL GİYİYOR

Sultan kışı geçirmek üzere Hoy'a giderken Şeyh Ali'yi de beraber götürdü. Taraftarları ona para ve erzak gönderiyorlardı. Rüstemin bunlardan haberi olmuştu. Hükümdar, Safevî'leri ortadan kaldırmaya karar vermişti. Biri bu karardan Şeyh Ali'yi haberdar etti. Şeyh, hemen o gece bazı yakınlariyle beraber Erdebil'e kaçtı. Ertesi gün olayı haber alan sultan, Şeyh'in arkasından güvendiği birkaç emîrini gönderdi. Şeyh Ali ve maiyeti Erdebil yakınında Şamasi köyüne vardıkları zaman Şeyh Ali, küçük kardeşi İsmail (sonradan İran Şahı olan İsmail Safevî)'i oraya getirterek başına Haydarî tacını koydu, kendi yerine geçirdi. Ecdadından kendisine intikal eden tarikatın esrarlı ve gizli bilgilerini tevdi etti ve kardeşlerini güvendiği yedi Safevî müridine emanet ederek Erdebil'e gönderdikten sonra kendisi takipçiler üzerine yürüdü. İlk çarpışmada Şeyh Ali galip geldi. Takip sırasında adamları yağmaya daldılar. Kendisi küçük bir kuvvetle düşmanlarının peşini bırakmadı. O sırada geçmekte olduğu bir derede atının tökezlemesi ve ayağını üzengiden çıkaramaması neticesinde boğuldu. Anası Marta, oğlunun cesedini sudan çıkarttırarak Erdebil'e naklettirdi. 1494 yılı yaz mevsiminde ecdadının yanına gömdürdü.

Marta, Şeyh Ali'yi gömdürttükten sonra vakit geçirmeden diğer iki oğlunu Erdebil tekkesinin mağarasına gönderdi ve orada sakladı. Ertesi günü Aybey adındaki bir Türkmen beyinin kumandasında Erdebil'e gelen müfreze, Şeyhzâdeleri aramaya başladı. İsmail, mağaradan çıkarak Kadı Ahmet Kakuli'nin evine sığındı. Kadı onu üç gün sakladı. Türkmenler evleri birer birer aradıklarından, İsmail'i Hancan adında bir kadının evine naklettiler. Kadın çocuğa bir ay baktı. Halası Paşa - Hatun (Şeyh Cüneyd'in kız kardeşi) İsmail'i evde gizlice ziyaret ediyordu. Anası Marta'dan bile İsmail'in bulunduğu yeri gizliyorlardı.

AKKOYUNLULARIN YERİNİ SAFEVİLER ALIYOR

Bir ay sonra Paşa - Hatun, İsmail'i Dulkadir aşiretinden cerrahlık yapan Uba adında bir başka kadının evine naklettirdi. Sultan Rüstem, aramanın sıklaştırılmasını ve Şeyh - oğullarının mutlaka elde edilmelerini emrettiğinden, Uba kadın, çocuğu Erdebil'in yüksek yerindeki Cuma mescidine götürerek oradaki bir türbede sakladı. Aynı türbede yaralı olarak gizlenmiş bir Sûfî de vardı. Bu adam, seksen kadar Sûfî'nin Erdebil civarında Bağru dağında bulunduğunu İsmail'e anlattı. Uba, dağdaki arkadaşlarına, Şeyhoğlu İsmail'in burada bulunduğunu haber vermesi için Sûfî'ye ricada bulundu. Sûfî, dağa giderek haber verdi, O gece Rüstem Bey Karamanlı adamlariyle gelerek İsmail'i aldı, dağa götürdü. Sûfilerin ileri gelenleri aralarında konuşarak prensin Erdebil civarından derhal uzaklaştırılmasına, Reşt'e götürülmesine karar verdiler.

Bu sırada Akkoyunlu hükümdarı Rüstem, 1496'da yeğeni Ahmet Göde ve Aybey tarafından öldürülmüştür.

Artık Akkoyunlu Türkmen devleti çözülmeye başlıyor. İsmail gibi kabiliyetli bir genç, bu sırada gizli ve hareketsiz kalamazdı. Henüz onüç yaşında olan İsmail, Uzun - Hasan'ın bıraktığı mirasın başına geçmek emeliyle 1498' de Lahican'dan hareket ettiği zaman, Erdebil tarikat devleti sona ermek ve Safevî devletinin tarihi başlamak üzere idi.

Akkoyunlular 1502'de Tebriz'i kaybettiler. Artık İran İmparatorluk tahtına başka bir Türk hanedanı, Safevî'ler geçiyordu. Bu, çok mutaasıp bir Şiî devletin Osmanlı hudutlarına yerleşmesi demekti. Bu, bütün Sünnî Müslüman devletlerini tehdit eden bir vakıa idi. Osmanlı - Türk tarihinde geniş sayfalar işgal eden ve Anadolu'nun dinî ve siyasî tarihinde çok nazik ve mühim roller oynıyan Şah İsmail Safevî'nin tarih sahnesine çıkışı işte böyle olmuştur.

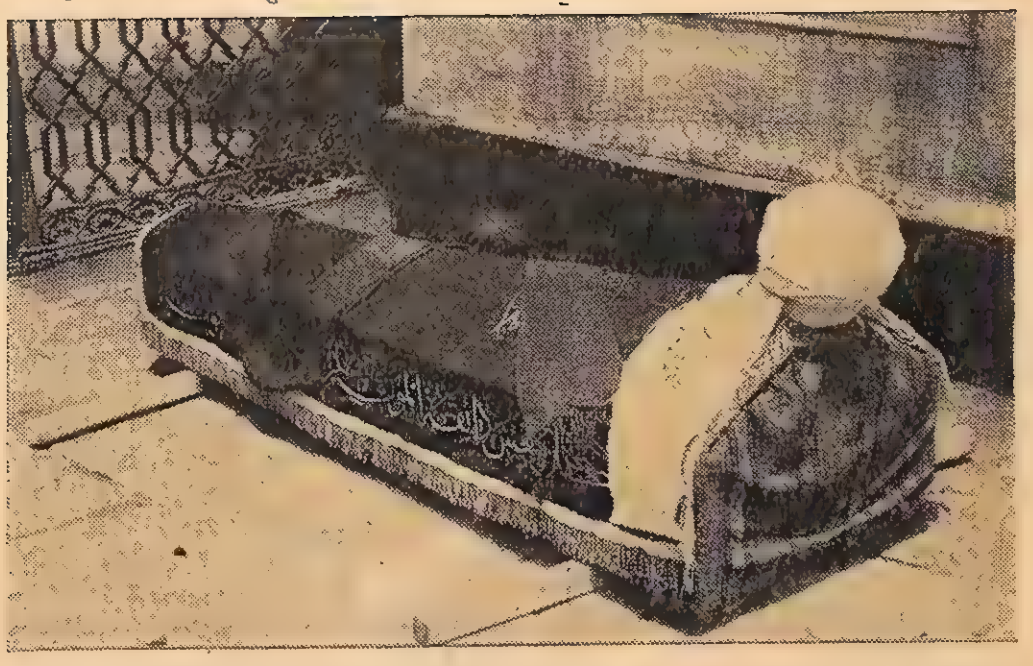

İstanbul'un eski Sa'di şeyhleri içinde tarikat usulüne uygun şekilde cenaze gasletmekle maruf Şehreminli - "İnadiyeli" bir şeyh efendinin tarikat usulüne göre çeyizlenmiş tabutu, tezkiyesi yapılmak üzere Sünbül Efendi Hazretlerinin muvacehe penceresi önünde.
(Tabutun başlığında Sa'di tâc-ı şerifi, kapağın üzerinde de dolanmış "Rida" sı ile.)

Usûl ve an'anelerile asırlarca devam eden

Tarikatlerde Cenaze Törenleri

Yazan : Cemaleddin Server REVNAKOĞLU

— 2 —

Gasil, başlamadan önce abdest verilinceye kadar cenazenin yanında hiç bir şey okunmazdı. Tevhidhaneye de indirilmezdi. Ancak yanına makam postu getirilip bırakılırdı.

Abdest verildikten sonra orada bulunan kıdemli şeyh efendilerden birisi, "Fatiha" eder; Salâvatlanır ve Evrad-ı Şerifeye başlanırdı.

Gasle dair herşey tamamlanıp bittikten sonra - kendisi istedi ise - bir gece evinde kalırdı. Yahut Tevhidhaneye getirilirdi. Mihrabın önüne bırakılır; bir gece de orada yatardı.

Şeyhin Tekkedeki bu son misafirliğine "Dinlenme" tabir olunurdu.

★ ★ ★

Şeyh olsun, Derviş olsun "Sekerât" alâmetleri belirdiği zaman baş ucuna ihvan toplanırdı. Bir ağızdan fakat çok hafif sesle merhumun kulağına Evrad-ı Şerife okunurdu. Sonra da yine pest perdeden Tevhid-i Şerif, İsm-i Celâl ve İsm-i Hû çekilirdi. Etrafında İsm-i Hû'ya bu şekilde devam edilirken gözlerini yumup, ruhunu teslim eden, kendisini Dergâh-ı Kibriyâ'da bulan Şeyh Efendiler çokça görülmüştür. Bu büyük mazhari-

yetler ve tecelliler dolayısiledir ki, **"Şeyh'in ermişi, Tekkesinin hafta gününde (âyin günü) göçer ve âyin esnasında gider..."** derlerdi.

Naşkibendiye Tarikati Şeyhlerinin vefatında gasilleri yapılırken en önce "Sûre-i Mülk" okunurdu. Sonra Evrad-ı Şerife'ye girilirdi. Arkasından Tevhid-i Şerif, İsm-i Celâl, İsm-i Hû çekilirdi.

Halveti'lerde de böyle idi. Yalnız her gasilde Mülk Sûresi okunmazdı.

ŞEYHİN GASLEDİLMESİ

Şeyh Efendilerin Tevhidhanede gasledilmesi şekli, teamülen âdet olmakla beraber, bu usûl sonradan ihdas olunmuştur. Kudemay-i eslâfda (çok eskilerde) böyle birşey görülmüyor. Mamafih manidardır. Zira Tarikate alınırken o kapıdan girip nasiblendiği, feyizlendiği (giyindirildiği) için yine orada, o meydanda soyundurulurdu. Bu sebeple teneşir tahtası, Tevhidhanede, kapının en yakın İstikametine konulurdu. Üstünde son hamamını yapan Şeyh Efendi de, bu kapıdan - usûl ve erkân üzre - uğurlanırdı. Onun içindir ki, **"Nerede giyindin ise, orada soyun"** derlerdi. Buna erişmek, hakikaten bir "mazhariyet" ti.

Şeyhin gasli bittikten sonra Makam Postu (âyin sırasında üstüne oturduğu kendi postu) kefenin altındaki birinci katın arasına uzunlamasına serilirdi. Şeyh Efendi bu postun üstüne yatırılırdı. Kemeri, kuşağı, iç kademede, entari, yerine giydirilen kefen, gömleğin üzerine vurulurdu. Bîat'te giydiği "Tekbirli Arakiye" si, seyr ü sülûk esnasında üzerinde ders yaptığı Evrad-ı Şerifesi ve diğer "Emanet" leri, - kendisinden "Destûr" alınarak - koynuna konulurdu. Bunları da kendi Tarîkinden, yahut diğer Tarîkatlerden en kıdemli bir Şeyh Efendi yapardı. Merhum Şeyh Efendinin, şeyhzadesi (oğlu), Halifesi veya bir başka Halife yapamazdı. Hele Nureddin Şeyhinin cenazesi gününde hayretle görüldüğü gibi bu işler, genç Dervişlere asla bırakılmazdı.

Nureddin Asitanesinin son postnişini İbrahim Fahreddin Efendinin cenazesinde bu işi, kendisine son zamanlarda intisab etmiş evlâtlarından iki sadık genç yaptı. Muhakkak ki, canla başla yaptılar. Tam bir ihlâs içinde, hatta istiğrak halinde bulundukları görülüyordu. Şeyh Efendi, kabre yatırıldıktan sonra çeyizlerden bir kısmını, hele cübbesini, tesbihini üzerine atarlarken elleri titriyor, kalbleri ağlıyordu. Fakat bu son çeyizi giydirmek vazifesi, onlara düşmezdi; çünkü onlar giydirmemişti. "İlbas" ve "İstihlâf" a mezun olmıyan bu işi yapamazdı. Kimin elile giydi ise, yine onun giydirmesi icap ederdi. Yahut Halveti şeyhlerinden kıdemli bir başka "Efendi" nin, giden şeyhi çeyizlemesi lâzımdı. Bir Derviş, bir Muhibb teslîk ve terbiyesi altında bulunduğu kendi şeyhini nasıl çeyizliyebilir? Bu hal, yalnız Tarikat mantığı noktasından değil, "ma'kulât" bakımından da uygun görülemezdi. O gün orada diğer Tarikat şeyhlerinden kıdemli bir zatın bulunmadığı kabul edilse bile, o vakit bu işi ancak meydan, erkân görmüş, "Hilâfet günü" nde "mezad'a çıkmış", "tâc" ına fâtiha edilmiş, yine hepsinden kıdemli bir başka Halife yapabilirdi. Bunların da içinde en yaşlısı tercih edilirdi. Meselâ bu da bulunmadığı takdirde, Tekkede ve zikir meydanında pişmiş en eski Dedelerden birisi - ihvanın müşterek muvafakatleri ile - bu işi üzerine alırdı. Zira bir Dervişin en yüksek mertebesi, zikirde pişmesi, meydan hizmetinde olgunlaşması idi. Zikre girmiyen, zikretmesini bilmiyen, zikre vücudu yatmayan bir kimse, Tekkeye de girse, "Derviş" den sayılmazdı. Şeyhzade de olsa, zikretmesini, Evrad okumasını bilecekti; post üstünde oturmasını öğrenecekti.

"GİDİŞ ÇEYİZİ" NİN BİR BAŞKA ŞEKLİ

"Gidiş Çeyizi" tabir edilen bu merasimin ufak tefek değişmelerle yapılan diğer şekli de şöyle idi :

Tabutun baş ucunda uyandırılmış çerağlar (mumlar) sabaha kadar yanardı. Etrafındaki zikir halkasına dışarıdan istiyenler de katılabilirdi. Bir ağızdan ağır ağır çekilen istiğfardan, Salât-ü Selâmdan sonra Tevhid-i Şerif başlardı. Sabah namazı vakti girinceye kadar devam ederdi.

Sabah namazının edasından sonra teçhiz, tekfin hazırlıkları yapılırdı. Ce-

nazeyi gasledecek, teçhiz ve tekfinini yapacak zatın, meşayihden olması usûldendi. Yahut bu vazife, kıdemli hulefadan birisine verilirdi. O da yoksa, bu işleri yapabilen yine Tarikat mensubu diğer bir zata havale edilirdi. O da Tarikat usûllerine göre cenazeyi gasleylerdi. Gaslin devamı müddetince yanında yardımcısından başka kimse bulunmazdı. Bunun da Tarikat ehlinden olması şarttı. Bu zatın şeyhin yakınları içinde sevdiklerinden bulunması, onun namına tercih edilirdi. Çünkü insan ruhu sevdiğinden hoşlanır, onu yanında görmek ister. Tavsiye-i Nebeviyye de böyledir. "Sekerat esnasında yakın dostlarından gönlünün hoşlandığı ve en çok sevdiği kim ise, yanında onu bulundurunuz; Telkin'i ona yaptırınız" buyurulmuştur.

İnsan ruhundaki tabiî temayülleri karşılıyan psikolojik icaplar da, zaten bunu gösteriyor ve uygun buluyor.

Tarikat telâkkisinde Şeyhin vücudu "zâhir" sınıfına mahremdir. Tarikatten olmıyanlara gösterilemez. Gaslin ve teçhizin kapalı yerde yapılması, bunun için şart koşulmuştu. Gaslin devamı sırasında, Tarikatten olmıyan birisi tesadüfen orada bulunsa, teneşirden yükselen bir duman ve köpük orayı kaplar, cesedi sırlar (örter) ve Şeyh Efendi, sanki bunun altında kaybolur; kendisini göstermez. Bu da Şeyhin bir "kemâl" idir. Eyüb Nişancısında, Şah Murad Dergâh-ı Şerifi postnişini ârif ve âlim Seyyid Abdülkadir-i Belhı hazretlerinin gaslinde aynı hal, vaki olmuştu.

GASİLDE OKUNAN İLÂHİLER

Gaslin devamı sırasında, Şeyhin mensup bulunduğu Tarikîn Evrad-ı Şerifesi okunurdu. Fakat bu mutad olduğu şekilde yüksek sesle değil de, pest perdeden devam ederdi. Evrad-ı Şerife, bu suretle okunup bittikten sonra ihvan, aynı kıdemli şeyhin idaresinde Tevhid-i Şerif'e girerdi. Zâkirler de ilâhîye başlardı. Yahut, hazin, hafif bir eda ile "taksim" edilirdi. İlâhîlerin çoğu, mevt'in esrarından, tecelliyatından, hikmet ve felsefesinden bahseden ta'limî mahiyetteki sözlerden terekküb eylerdi. Ekseriyetle şu eserler okunurdu :

Neyleyeyim dünyayı bana Allahım gerek,
Gerekmez masivayı bana Allahım gerek !

(Düyek usûlündedir. Uşşak'dan, Acem Aşiran'dan iki bestesi vardır. Uşşak bestesini, Eyyubî Zekâi Dedenin cenazesinde okumuşlardı.)

Aşkınla çak olsa bu ten,
Ben yine illâllah direm,
Yansa, kül olsa bu beden,
Ben yine illâhlah direm.

(Düyek usûlünde Uşşak ilâhîdir. Okunurken üçüncü mısraın sonuna terennüm olarak "aman Allah" ilâve edilir.)

Taşdı rahmet deryası,
Gark olsun cümle âsî,
Dört Kitab'ın manası,
Lâ ilâhe illâllah.

(Acem, Müstear makamlarında bestelenmiştir; Düyek usûlünde okunur.)

Bir tahta yaratmışsın,
Halim ande yazmışsın,
Mevlâm ne yazdın ande,
Kullar anı ne bilsin?
O yazının hükmünden,
Mevlâ'nın kudretinden
Aman Allah Kerîm Allah,
Rahîm Allah, aman Allah,
Diyelim Ya Hû...

(Sabâ ve Beyâtî makamlarında, Düyek usûlündedir.)

Allah adı dillerde,
Sevgisi gönüllerde,
Şol korkulu yerlerde,
Aman Allah, Kerîm Allah,
Rahîm Allah, aman Allâh,
Diyelim Ya Hû...

(Uşşak, Mâhur ve Acem Aşiran'dan üç beste yapılmıştır. Acem Aşiran bestesi, Eyyubî Zekâi Dedenindir; kendi cenazesinde okunmuştu.)

Aşkın ile âşıklar,
Yansın Yâ Resul Allâh,
İçüb aşkın şarabın,
Kansın Yâ Resul Allâh.

(Bestesi İsfahan'dır. Cihangir usûlü Tevhid-i Şerif, ekseriya bununla açılırdı.)

Tarîk-i Hakk'da bürhanım
Rıfaî Seyyid Ahmed'dir.
Gönül beytin mihmanım
Rıfâî Seyyid Ahmed'dir.
Bisultan er-Rıfaî
Yâ Seyyid Ahmed hayyânâ
Kutb-ül kevneyn Eb-ul alemeyn
Min nesl-i Resul-illâh.

(Düyek usûlünde Eviç bestedir. Tabut kabre götürülürken, yolda da okunurdu. Vefat eden zat, Rıfaî şeyhi ise, en önce bu ilâhiden başlanırdı.)

★ ★ ★

Vefat eden Şeyh Efendi, "Halvetiyye meşayihi" nden (Halvetî - Devranî Tarikatlerden birinin şeyhi ise) Tevhid-i Şerif'den sonra Devran edilirdi. Şayet gaslin icra edildiği yer, Devran açmaya müsait değilse, o zaman yerinde sayar gibi bir sağa, bir sola hafifçe gidip gelen, âhenkli, ölçülü sallantılarla İsm-i Hû'ya ayakta devam edilirdi. Devran yürürken okunan ilâhiler, burada da sırasile tekrar edilirdi.

CENAZENİN TABUTA YERLEŞTİRİLMESİ

Gaslin sonunda bir "Gülbeng" çekilir ve cenaze tabuta yerleştirilirdi. Vefat edenin kendi şeyhi orada bulunuyorsa onun elile, değilse, kıdemli bir Şeyh Efendi, merhumun icazetnamesini niyâz ederek (hürmetle öperek) ve "Şeyhunâ Destur!" diyerek sağ eline verir ve kefeni sıkı sıkıya sarardı. Tabut kapağının örtülmesile İsm-i Celâl'e başlanılırdı. Ağır ağır okunan beş, yedi, on iki veya on dokuz İsm-i Celâl'den sonra on iki İsm-i Hû çekilir, sonunda zikri açan Şeyh Efendi tarafından "Fatihâ" edilir; salâvatlanır ve her zaman olduğu gibi "Fatihâ" lar, içten okunurdu. Bu sırada Şeyh Efendinin boğça içinde emanetleri getirilirdi. Tâc-ı Şerifi, Fatihâ ile boğçadan çıkarılır, Tekbir ile tabutun başlığı üzerine konulurdu. Üstü aynı boğça ile yahut "puşide" tabir olunan üzeri yazılı beyaz veya yeşil tülbent, ince bir örtü, yahut bir havlu ile örtülürdü. "Ridâ" isimli boyun atkısı da, tabutun ensesine (önden arkasına) çaprazlama dolanır, uçları aşağıya sarkıtılırdı. Müstesna günlerde giydiği feracesi de (binişi) tabutun üstüne atılırdı ve cemaatin gelmesi beklenirdi.

Cemaat gelince "tezkiye" si yapılırdı. Bunu da yine kıdemli bir şeyh Efendi yapardı. Kendi Tarikinden olursa daha iyi idi. Fakat ne kendi tarîkından, ne de başka Tarikatlerden bir Halife, bir şeyhi tezkiye edemezdi. Hele kendisinden müstahlef bulunan (Hilâfet veya İcazet almış olan) bu işe kat'iyen karıştırılamazdı. Şeyhin yakınları arasında bu işi görebilecek kifayette bir kimse varsa - onun da tam bir vukuf ve iktikâya sahib bulunduğu biliniyorsa - tezkiye vazifesi, ona verilebilirdi. Fakat bu zatın da mutlaka bir Tarikat mensubu bulunması şarttı. Orada bulunan kıdemli şeyhlerden birinin, bu vazifeyi ona ayrıca tevcih etmesi lâzım gelirdi. Kendi kendine kimse müdahale edemezdi.

Tezkiye ve dua sonunda "Fatihâ" edilmesi, yine kıdemli Şeyh Efendiye aitti. "Fatihâ" yı alır, yahut bir başka kıdemli şeyhe tevdi ederdi. İsterse tezkiye eden zata da bırakabilirdi. Kıdemli şeyhin **"Efendi, Fatihâ'ya buyrun"** demesi üzerine tezkiyeci "Fatihâ" yı basar, hep birlikte salâvatlanır; tabut kemal-i ihtiram ile kaldırılır ve fakat elde götürülürdü. Dergâhın kapısından dışarıya çıkıncaya kadar omuza alınmazdı. En azı yedi adım gidilir, Tekkenin hududu geçilir, ondan sonra tabut omuza alınırdı. Dışarıya çıkarken kapı önünde birazcık durulur, kıdemli Şeyh Efendilerden biri Fatihâ eder, salâvatlanıp, Fatihâ okunduktan sonra tam ve toplu olarak hareket edilirdi. Yine kıdemli meşayihten birisi, tercihen en kıdemlisi, tabutun önüne geçer, herkesin duyabileceği yüksek bir sesle **"Yâ Allah Hû!"** der, İsm-i Hû'ya başlanırdı. Cemaatin hepsi, İsm-i Hû'nun söyleniş tarzına, temposuna ve ahengine göre ayak uydurarak yürürlerdi.

Gelecek sayıda

- **Cenazenin götürülmesi.**
- **Kadın ve Erkek dervişin cenazeleri.**
- **Kabrin içinde yapılan çeyizlendirme usûlü.**

BİR KELİMENİN GERÇEK ANLAMI

Kırım, lûgat karşılığı olarak İSTİHKÂM demekti. Biz bunu, Kaynarca anlaşmasına kadar gerçek hüviyeti ile kavrıyamadık : 200.000 atlı ile, Moskova Knezliğini çiğniyen Kırım Hanlığı, Osmanlı gafletinin de eklendiği Moskof hilesi ile yıkılınca, Batı Türklerini Rus tehdidine karşı sağlam mesned olarak tutan İSTİHKÂM da ortadan kalktı ve Moskof tazyiki durmadan ağır bastı : Taaa Hünkâr İskelesi anlaşması ile, devletin âdeta RUS VESÂYETİne sokulmasına kadar!..

Yukarıdaki klişede Kırım'ın kilit müdafaa üslerinden KERÇ BOĞAZI'nı, Kırım Hanlığının idaresinde iken, eski bir Ceneviz gravüründe görüyoruz.

Kırım'ın önü ve sonunda Türklüğün değişen kaderi

Slavlığa karşı Türk İstihkâmının yıkılışı

Yazan : Cemal KUTAY

Rus Stepleri, İran ve İç - Asyadan gelen kervanlar, insan yürüyüşüne göre düzenlenmiş ve yıllar süren yolculuk Karadeniz kıyılarına eriştiği zaman selâmete çıkmış sayılırdı. Fatih Sultan Mehmet İstanbulu aldığı tarihte Kuzey Karadeniz limanları, dünya ticaretine hâkim Cenevizlilerin elinde idi.

Kırım kıyısındaki Kefe ve Azak denizindeki Azak (Özi) limanları, Uzak-Doğunun ipeğini hasretle bekliyen Avrupaya iletecek son menzillerdi. Bizansa buğday, Mısıra Kıpçak köleleri, bilinen ESKİ DÜNYA'ya kürk, deri, balık, havyar, balmumu, tuz gibi o yüzyıllarda insanların muhtaç oldukları temel maddeleri taşıyan konvoy'lar Azak ve Kefe limanlarından yola çıkarlardı.

Cihana hâkimiyet iddia eden her devlet, İPEK YOLU üzerinde durmuştu : Buharın keşfi ve Süveyş kanalının açılmasına kadar sürüp giden bu saltanat, Osmanlı Türklerinin Akdenizi gerçekten bir TÜRK GÖLÜ yapmaları haşmet devri içinde Karadenize de bir başka ad, daha doğrusu, devletin siyasetine

girmiş bir başka temel hüküm bulmuştu :

"— Karadeniz, eteği pâk bâkiredir. Anın dâmen-i ismetine bir gayrının temâsına elbet mesağ yoktur."

1465 de, İstanbul'un fethinden on iki yıl sonra Gedik Ahmet Paşa kumandasındaki Türk donanması, Kuzey Karadenizdeki Ceneviz egemenliğine SON vermek için yelken açarken, Moskoflar, henüz Moskova Knezliğinin sınırları içinde yarı ilkel hayat şartları altında idiler ve Litvan'ya - Estonya - Polonya'daki Slav topluluğu da, Altın - Ordu devletinin tâbi ülkesi idiler. İPEK YOLU, vakıa Türk hâkimiyeti altında idi amma, bu egemenliği gerçekte ellerinde tutanlar, Cenevizlilerdi. Gedik Ahmet Paşa kumandasındaki Osmanlı filosu Kırım sularına girdiği zaman durum buydu.

1266 dan 1475 e KADAR

Cengiz Hanın komutasındaki Türk - Moğol Orduları, dünya yüzünde bir tek Türk hakanlığı ülküsünü gerçekleştirmek için bilinen dünyayı ele geçirmek seferine çıktığı zaman, Sabotay Noyan ve Kurt Cebe Noyan, o unutulmaz Salanga savaşında Moskofluğun sonunu getirmişlerdi. Eldeki güvenilir belgeler anlatır ki, eğer imha savaşı bir müddet daha sürmüş, hatta o günün şahsiyetlerinde Türklük adına millî siyasetin aydınlık prensibleri bulunmuş olsa idi, hayatta kalan Ruslar başka sahalara yerleştirilir ve bugünkü adıyla RUS sayılan Slav kolunun SON'u gelirdi. Fakat Timuçin'in orduları da, kendilerinden önceki ve sonrakiler gibi, sadece fetihler yürüyüşü yapmayı tercih ettiler ve geldiler, geçtiler!...

Kubilay Han'dan sonra Timuçin İmparatorluğu torunlar arasında bölüşülünce kurulan Altın - Ordu Devleti de zamanla aşınmıya başlamış, Türk Hakanlıklarının yıkılışının temel illeti taht kavgası sonunda, Cenevizliler, çarpışan tarafların ihtiyaçları olan maddeleri, dövüşen iki tarafa da satarak yıpratmak siyasetine devam etmişler, 1266 da Altın-Ordu Hakanı Mangu Timur'dan Kefe'de ticaret için yerleşmek izni almışlardı. Önce kıyıda kalan Cenevizliler, kısa zamanda içerlere de yayılmışlar, daha başka koloniler de kurmuşlar, şehirlerinin çevrelerini sağlam kalelerle çevirmişlerdi. Şiltberger'in bildirdiğine göre, Onbeşinci Yüzyılın sonunda Kefe'de yirmi bir bin ev bulunmakta idi.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un zaptı ile Galata Ceneviz Kolonisini, daha sonra Amasra kolonisini ele geçirince Güney Karadeniz kıyılarında yabancı üs'sü kalmamış, sıra, Karadenizin Kuzey bölgesine gelmişti. Fatih, Amasrayı gördükten sonra Gedik Ahmet Paşaya şunları söylemişti :

"— Bu kâfirler, dünyanın en güzel beldelerini keşfederler ve onları mamur hale getirmek için elden geleni ardlarına komazlar. Şuraya bak!.. Sanırsın ki dünya bu liman içine kalemle işlenmiş. Şimdi Karadenizin karşı kıyılarını görmek, bilmek ve fethetmek gerek. Kırım ne demektir, bilir misin?"

Ve, kendi sualinin cevabını yine kendisi vermişti :

"— Kırım İSTİHKÂM demektir. Kim ki bu beldenin sahibi olur, sade Karadeniz değil, bütün Deşt-ı Kıpçak, eline geçer."

TAŞTİMURDAN HACI GİRAY'A KADAR

Kırım'ın Türk hâkimiyetine girmesi, Cengiz'in fetihleri ile gerçekleşmişti. Timuçin'in cihana yaygın devleti vârisler arasında bölüşülünce, bu devletlerden birisi olan Altın - Ordu Hanlığı, Kırıma coğrafi mevkiine lâyık önemi vermiş, buraya en değerli valilerini göndermişti. Onüçüncü Yüzyılda Altın - Orduda başlıyan taht kavgalarında, Mamay Han Toktamış Hanla savaşıp yenilince, Kırım'a sığınmıştı. Daha sonra Toktamış da, Timur'la harbederek mağlûb olunca, o da, en sağlam sığınağı Kırım'da buldu. Böylelikle Kırım, tâçlarını kaybeden Hanlıkların iltica yeri oldu.

Kırım Hanlığının asıl kurucusu olan Taşdemir **(Taştimur)** Bey de, Toktamış'la gelenler arasında idi. Devletin çeşidli dallara ayrıldığını gören bu çesur kumandan, kendisine sadık oymaklarla Kırım'ın, tabiî şekilde hududlanmış sınırlarına yayılmıya başladı ve 1393 - 1394 yılları içinde Hanlığın is-

tiklâlini ilân etti. Büyük Türk - Moğol Hakanı Cuci'nin küçük oğlu Tokay Demir'in soyundan olan Taşdemir, sekiz yıl gibi kısa zaman içinde Kırım Hanlığını, Altın - Ordu'nun şeklî himayesi içinde müstakil devlet haline koydu.

Taşdemir'den sonra oğlu Gıyasüddin tahta geçmişti. Bu sırada Altın - Ordu tahtında, Urus Hanedânı vardı. Devlet Atabeyi olan meşhur Edike Noyan, Altın - Ordu Hanı Pulad Hanı, Moskova üzerine yeni bir sefere hazırlatmıştı. Pulad Han, devlet merkezi Saray şehrinden ayrıldıktan sonra, önceden hazırlanmış isyan başladı ve tahta Kutluğ Hanım oğlu Timur Han çıkarıldı. Pulad Han, Kırım'a çekildi, bunun üzerine Timur Han, Kırıma yürüyünce Gıyasüddin, Litvanyaya çekilmiye mecbur kaldı. Bir müddet orada kaldı. Oğlu Hacı Giray da Litvanya'da dünyaya geldi ve gençliğinin ilk senelerini burada geçirdi.

Altın - Ordu Başbuğları arasındaki çatışmalar son bulmadığı için 1438 de Litvanyadan Kırıma dönen Hacı Giray, 1441 de Hanlığın idaresini eline aldı ve adına ilk altın paraları bastırdı. Altın - Ordu Hakanı Timur Kutluğun oğlu Uluğ Mehmet Handan şikâyetçi olan Oymak Başbuğları Kırıma toplanmıya başlamışlardı. Büyük oymaklardan olan Şirinler Oymağının Başbuğu Eminek Bey de gelenler arasında idi. Bu ayrılışlar ve Kırımda toplanmalar, Altın - Ordu Hakanlarını harekete getirdi. Seyid Ahmet Han, büyük bir ordu ile Kırım üzerine yürüdü. Tarih, Türk Devletlerinin şifasız illetlerinden olan **kardeş kavgası**'na bir daha şâhit oluyordu .

MENGLİ GİRAY NURDEVLET KAVGASI

Savaşta Hacı Giray yaralanmıştı. Seyit Ahmet Han'a, Kırımı tahrib etmemesi şartiyle kendisinin ülkeyi terkedeceğini bildirdi ve Litvanyaya çekildi. Gençliği burada geçtiği için yakın dostları vardı. Nitekim aradan dört yıl geçince, yine ülkesine döndü ve tahtına geçti. 1460 dan, Hacı Giray'ın ölüm tarihi 1466 ya kadar geçen zaman içinde ülkede huzursuzluk olmadı. Fakat Hacı Giray ölümünden sonra, oniki oğlu arasında **taht kavgası** başladı. Bir kısmı Mengli Giray'ı, ötekiler Nurdevlet Hanı tutuyorlardı. Kıyasıya kardeş kavgası, ülkeyi huzursuzluk içinde bıraktı. Cenevizliler, iki yüzlü siyaset kullanıyorlar, iki kardeşe de gizlice yardım ediyorlar, bir taraf galib gelince ondan yardımlarını kesiyorlar, öteki tarafa dönüyorlardı. Zafer, Mengli Giray'da kaldı. Bu tarihte, Gedik Ahmet Paşa Kumandasındaki Osmanlı filosu da, Cenevizlilerin ellerindeki kolonileri fethetmiye başlamıştı. Mengli Giray 25 ekim 1469 da, Fatih Sultan Mehmed'e **"karındaşım"** başlığını taşıyan mektubunda hem zaferini bildiriyor, hem de Kırım sahillerindeki Cenevizlilerden şikâyet ediyordu.

Bu şikâyetin ne kadar haklı olduğu, aynı yılın sonunda anlaşıldı. Cenevizliler, Nurdevlet Hana bol para ve silâh vererek onu kardeşi üzerine yeniden musallat ettiler. Mengli Giray yaralı olarak düşmanı Cenevizlilere sığınmaya mecbur kaldı. Nurdevlet Hanlık makamına geçti. Osmanlıların Cenevizlilerin Kuzey Karadenizdeki egemenliklerine son vermek kararı bilindiğinden, Nurdevlet bir elçi göndererek Fatih Sultan Mehmet'e saygılarını bildirdi ve Cenevizlilerle kendisi arasındaki muahedeyi, Osmanlı Sarayının arzu ettiği şekilde tâdile hazır olduğunu teyit etti.

Fatih, Kuzey Karadenizin bu kilit noktasının artık Batı Türklerinin hâkimiyeti altına girmesi gününün gelmiş olduğu kararını verdi.

EMİNEK BEYE GİZLİ VAZİFE

Ancak zaruretler olunca silâha başvuran Fatih Sultan Mehmet, Trabzondan Kefe'ye sığınan ve Osmanlı gemilerine tecavüzle suçlandırılan birkaç Venedikli kaptanın Kefeye iltica ettiğini ileri sürerek bunların teslimi için Kefeye elçi olarak Rüstem Reisi göndermişti. Rüstem Bey bu sırada, Nurdevlet Hanla arası açık olduğu için Kefeye yerleşmiş Şirin oymağın Başbuğu Eminek Beyle gizlice görüştü ve eğer Kefe, Azak, Menkûp kaleleri Osmanlı idaresine geçerse, kendisinin vazife alıp almıyacağını sordu.

İşte, Kırım'da İnkerman kalesi ve Karadenizin sonsuz ufuklarına bakan güzelim kıyılar.. Kırım Hanlığının yıkılışından sonra Moskof Çarlığının Karadenizin bâkire eteğini kirleten el'inin uzandığı bu Türk kıyılarındaki son izlerimizi, 1939 İkinci Cihan Savaşında, Kırım Türklerinin istiklâllerini kurtarabilmek çabasını bahane ederek, o kaatiller kaatili Stalin haydudu tamamen yoketti ve hiç bir şey bırakmadı : Bugün, Kırımda, Türk'e ait bir ize bile rastlamak ne mümkün... Yukarıdaki klişede, yine eski bir Ceneviz gravüründe İnkerman ve çevresini görüyoruz.

Zamanlardır devam eden huzursuzluklar, halkda olduğu gibi baştakilerde de yeisli ve ümidsiz bir hava yaratmıştı. Eminek Bey, Kırım Hanlarının Cenevizliler nezdinde elçiliklerinin adı olan TUDUM'luk makamını istedi. Osmanlı elçisi bu isteğe müsbet cevap verdi. Fatih, nisan 1475 de Eminek Beyden hareket için münasip vaktin geldiği haberini alınca, Gedik Ahmet Paşayı, 300 parçalık kuvvetli bir donanma ile Kırım kıyılarına gönderdi. Gemiler, kuvvetli toplar ve kıyılara ihraç yapma savaşında tecrübeli askerlerle dolu idiler.

Cenevizliler, büyük Osmanlı filosunun yola çıktığını İstanbuldaki casusları vasıtasıyla haber almışlar, müdafaa hazırlıklarını süratle tamamlamışlardı. 7 Haziran 1475 de Gedik Ahmet Paşa Kefe önlerine geldi ve şehirle kalenin teslimini Cenevizlilere bildirdi. İstihkâmlarına, toplarına ve güçlerine güvenen Cenevizliler teslim teklifini reddettiler. Gedik Ahmet Paşa Santa Maria kilisesinin bulunduğu sahile bin kadar atlı ve iki tabur asker çıkardı. Eminek Bey sözünde durmuştu: Tatar Türkleri, Osmanlı Türklerinin çıkacakları kıyıları düşmandan temizlemişlerdi. Kefenin kuşatılması bir hafta sürdü. Şimdi ağır toplar, sağlam kale bedenlerini dövmiye başlamışlardı. Hiç bir savunmanın bu tazyike mukavemet etmesi mümkün değildi: 16 haziranda Kefe fethedildi. Gedik Ahmet Paşa, kırk bin esir, çok kıymetli ganimet ele geçirmişti. Osmanlı donanması, Azak, Menkûp ve öteki Ceneviz kolonilerini kuşatırken, yük gemileri esirleri ve ganimetleri İstanbula getirdiler: Kuzey Karadenizin Osmanlı egemenliğine geçmesi, 1475 senesi sonuna kadar tamamlandı. Menkup gibi, sarp kayalıklar üzerinde yapılı kalenin de düşmesi, Osmanlı deniz hâkimiyetinin de, kara ordusunda olduğu gibi önünde durulmaz kudret haline geldiğini isbat ediyordu.

KIRIM HANLIĞININ OSMANLI HİMAYESİNE GİRİŞİ

Mustafa Cenabî'nin Arapça eserine göre, Gedik Ahmet Paşanın İstanbula gönderdiği kırk bin kişilik kafile içinde Mengli Giray Han ve ailesi de vardı. Kendi yerine geçen Nurdevlet'ten çekinerek Cenevizlilere iltica etmiş olan Mengli Giray'ı Fatih Sultan Mehmet bir Hıristiyan hükümetine sığınmış olmasından dolayı tekdir etti, fakat sonra kendisine bir saray tahsis etti, bir müddet sonra da, Nurdevlet'in de mücaatı üzerine tekrar Hanlık makamına geçirildi. Çünkü Eminek Bey, Ruh Bey, Kudret Bey, Mirza Pulat gibi Başbuğlar, kardeşler de kendi ara-

larındaki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakıp, Osmanlı himayesinde olmanın rahatı içinde, tarihin ve ırklarının kendilerine verdiği asıl vazife olan **Moskofa** karşı sefer'e girişmişlerdi.

Bu tarihten sonra Kırım, lûgat anlamı olan İ S T İ H K Â M olabilme vasfına da sahib oldu: Altın - Ordu'nun yıkılışından sonra Kazan ve Esterhan Hanlıklarının topraklarına tecavüze başlıyan Ruslar, Moskova Knezliğinden çıkarak Ortodoks Kilisesinin önderliği ile Slav egemenliğinin bayrağını açtıkları zaman karşılarında Kırım Hanlığını bulmuşlardı. Gazi Giray, 1546 da 200.000 atlı ile Moskovayı kuşattı ve daha sonra Rus tarihlerinin de kaydettiği gibi, **geçtiği yerlerde senelerce ot bitmiyecek** kadar ülkeyi yerle bir etti. Ne kadar ibretlidir ki, Moskofluğun emellerini altüst eden zaferin neticelerinin tam olarak alınmasına, Rus Çarlığının Kanunî Sultan Süleymana yaptığı şikâyet ve sığınma önlüyordu. Çünkü bu tarihte Osmanlı Sarayındaki Sultanlar içinde, değil böylesine bir mev zuu başarabilecek, babasına evlâdını boğdurtacak kadar nüfuz sahibi olmuş, Rus Papazının kızı Roksalan **(Hurrem Sultan)** hâkimdi.

KIRIMIN SONUNDA TÜRKLÜĞÜN KADERİ

Gerçekten de bir İSTİHKÂM vazifesini gören Kırım'ın sukutu, Osmanlı Türklerinin Batı'daki egemenlikleri üzerinde hassas bir miyâr oldu.

Osmanlı İmparatorluğunun Yavuz Sultan Selimden sonra, **milli bir siyaset ten mahrumiyeti**'nin en büyük isbatı olarak tarihler Kırımın kaderini gösterirler: Kanunî Sultan Süleymân gibi haşmet devrinin UÇ noktasında iken Moskovanın fethini önliyen Osmanlı Sarayı, daha sonra, Rusların büyük bir ustalıkla Bahçe - Saray'daki entrikalarına seyirci kaldılar.

Prut Savaşında, Deli Petro'yu kuşatan Baltacı Mehmet Paşanın askerî müşaviri olarak bulunan Kırım Hanı Kaplan Giray, Rus ordusunun imhasında ısrar etmişti. Tarihin akışını hiç olmazsa bir asır, belki daha uzun zaman değiştirecek olan bu basireti de göstere-

memiş olmayı, böylesine kusurları kolay kolay affetmiyen tarih, aradan sadece 97 yıl geçtikten sonra Batı Türklüğüne çok ağır ödetti: İkinci Katerina'nın gözdesi Kont Orlof, Kırım'ın Osmanlı himayesinden çıktığını ve "şeklen" serbestisine sahib olduğunu bildirdiği Bükreş'ten şunları da yazıyordu :

"— Artık Kırım sahillerinde zat-ı haşmetânelerinin yazlık sarayları için istenilen kadar yer vardır."

Bu, Üçüncü Sultan Murad devrinde, Yalta'daki kıyılarda Rus Çarlığının yapmak istediği Saraya, Kırım Hanlığının mülkî haklarına tecavüz olduğu düşüncesiyle müsaade etmiyen Sokullunun unutulmamış reddine verilen acı cevaptı. Nitekim daha sonra Kırım Sahilleri Yalta ve Livadya, Romanof'ların yazlık şehirleri oldu, Kırım halkı kitle halinde sürüldü, yokedildi ve buralar Ruslaştırıldı. Slavlığın değişmez politikasını Çarlar, Bolşeviklere ebedî miras halinde devrettiler.

Kırım Türklüğü en büyük felâketine, İkinci Dünya Savaşı içinde uğradı: Sı vastapol'u ele geçiren Alman kuvvetlerinin safında, vatanlarının kurtuluşu için dövüşmüş olduklarını vesile sayan Stalin idaresi, Kırım'da kitleler halinde idamlar ve sürgünlere başladı. Bugün, yüzyıllarca, Türk - İslâm Medeniyetinin eserleriyle süslenmiş zarif şehirler, sayısız âbidelerden ortada ne kaldı? Hiç bir şey!...

Kırım, gerçekten İSTİHKÂM demekti: Kırım düştükten ve elden çıktıktan son ra, Karadenizin kuzeyinde Türklüğün kaderi de karardı. Ruslar, bu şanlı mazinin öylesine tesiri altında idiler ki, isimleri bile değiştirdiler: Geçmişden mânen de hiç bir iz bırakmamak için.. Başardılar da... Fatih Sultan Mehmet Azak kalesi fethedildiği zaman hemen şükran namazı kılmıştı: Birinci Abdülhamid kalenin Rusların eline geçtiği haberi gelince yüreğine indi, öldü... Fakat aradan geçen üçyüz ondört sene öylesine hatalar, gafletler, kusurlarla dolu idi ki, bu ölüm, vicdanlı ve vatansever ruhları bir safa getiremedi.

Gaafil babaların hatalarının bedelini masum torunların ödemiş olması Tarihin mantığı rahatsız eden sert hükümleri arasındadır.

Şeyh Bedrettin idam sehpası önünde.

Sosyalizmi yaşadığı devrin şartları içinde tatbikat nizamı yapmıya çalışan Türk

Şeyh Bedrettin

Yazan : Ziya HANHAN

— 2 —

Şeyh Bedrettin, Ahlatlı Hüseyin ve Marya'dan mülhem olarak, içini, gönlünü dinlemek için itikâfa çekildi. Yemeden içmeden kesildi. Günlerini derin bir vecit ve istiğrak içinde geçiriyordu. Kendini o derece kaptırdı ki, sonunda bir deri, bir kemik kaldı. Hemen hemen zorla itikâftan çıkarıldı. Nekahat devresinde eşi Cazibe ve baldızı Marya O'na karşı büyük dikkat ve alâka gösterdiler. Ne var ki, bütün gayretlere rağmen, eski sağlığına kavuşamıyordu. Bunun üzerine, kendisine uzun bir seyahat tavsiye edildi.

Bedrettin'in hastalığı 1401 - 1402 yıllarına tesadüf etmiş olmalıdır. Bu yıllar,

Anadolu'da büyük hadiselerin cereyan ettiği, Osmanlı Saltanatının büyük tehlikeler atlattığı zamana rastlar. Timurlenk, büyük istilâ ordusuyla Osmanlı Padişahı Yıldırım'ı Ankara yakınlarında yenmiş, şehzadelerin herbiri bir yana kaçarak ayrı saltanat kurma çabasına düşmüşlerdi. Şehzade Mehmet Çelebi Amasya'da, Süleyman Çelebi Edirne'de, İsa Çelebi Ege dolaylarında bulunuyordu. Şehzade Mustafa ise, ortadan kaybolmuştu. Sadece Musa Çelebi babasını bırakmamış, yeniçeri ve kapıkulu halkıyla son âna kadar, Yıldırım'ın yanında kalmıştı. Şeyh Bedrettin'in hastalığı bu hercümerç günlerine rastlar. Gösterilen bütün gayret ve ihtimam sonunda bir netice alınamayınca, Ahlatlı Hüseyin, kendisine uzunca bir seyahat tavsiye etti. Gezi, Bağdat, Mardin yoluyla kuzeye doğru yapılacak, Tebriz ve öteki İran merkezleri dolaşıldıktan sonra, Ahlat'a kadar uzayacaktı.

Bacanağı ve mürşidi Hüseyin'in doğduğu kasaba olan Ahlat Şehri, Van Gölünün batı kıyılarında, büyük ve eski bir medeniyet merkeziydi. Bugün bile kilometrelerce uzayıp giden şehir harabeleri, Ahlat'ın tarih'teki önemini açıkça gösterir.

Şeyh Bedrettin, Tebriz'e varınca, Timur'un orada bulunduğunu duydu. Şeyh'in, hakka dayanmayan kuvvetten nefret ettiğini yukarda arzetmiştik. Bu yüzden Moğol Hükümdarıyla görüşmek istemedi. Fakat şöhreti öylesine yaygındı ki, Timurlenk, kendisini arayıp bul durttu. Uzun görüşmelerden sonra Bedrettin'in büyüklüğünü takdir etti ve üç teklifte bulundu :

1 — Kendisine Şeyh-ül İslâm olmasını,

2 — Kızını alıp damatlığını kabul etmesini,

3 — Dilediği bir ülkeye hükümdar olmasını.

Şeyh, bunlardan üçünü de reddetti. Timurdan ayrıldıktan sonra seyahatine devam etti. Ahlat'a geldi. Bacanağının doğduğu yerde bir süre kaldı. Sonra Bitlis, Diyarbakır, Malatya Maraş, Halep, Şam yoluyla Kahireye döndü.

Şeyh Bedrettin, bu seyahatinde, insanları mutluluğa götürecek vasıtayı bulmuşa benziyordu :

Aslında bir zamanlar var olup sonradan yıkılan ve Timurdan sonra yeniden kurulan Ankara'daki Ahiler Cumhuriyeti, karşılıklı yardım, güven ve sevgi için yaşıyorlardı. Bunlar, gündüz kazandıklarını akşam üstü bir araya getiriyor, kollektif bir hayat sürüyorlardı. Sofraları herkese açıktı. Ayrıca, kazançlarının bir kısmını gerçek fakirlere, çalışmıyanlara, hastalara dağıtıyorlardı. Bu, **"kollektivizm"** in basit, fakat pratik bir sistemiydi. Türk bünyesine çok uygun geliyordu. Türkler, Rum'a göçmeden önce, Anayurtlarında buna benzer bir ortaklık içinde yaşıyorlardı. Bey ve Hatun (Kral ve Kraliçe) kendi mallarının sahibi değil bekçisiydi. Aç gördüklerini doyuruyor, çıplakları giyindiriyor, borçluları borcundan kurtarıyordu. Sık sık büyük şölenler vererek **"Avul"** toplum ile birlikte yemek yiyorlardı. Ahilerin kurduğu sistem, bu eski törenin biraz daha geliştirilmiş şekliydi. Daha iyiye götürülebilirdi. Çünkü, dünyada herşey "daha iyi" ye doğru gidiyordu. Bilimsel bir metodla **"Ahilik"** insanların emniyet ve huzurunu sağlayan bir teşkilât haline gelebilirdi.

ŞEYHİN MADDECİLİĞİ

Dünyada herşeyin iyiye doğru gitmesi, Bedrettin'in kafasında **"Madde"** fikrini biçimlendirdi. Ona göre, en iyi eser, en son eserdi. Halbuki, İslâmî inanışta Ruh'a önem verilir, cisim ikinci plânda mütalâa edilirdi. Cismin, yani maddenin önemini ilk ilân eden Şeyh Bedrettin olmuştur.

Bedrettin'e göre, cisim (madde) ruh'tan daha önemlidir. Sebebiyse, vücudun, ruhtan sonra yaratılmış olmasıdır. "Elest" bezminde, Tanrı ruhlara sordu :

"— Ben Tanrınız değil miyim?" (Elestü birabbiküm?)

Ve ruhlar karşılık verdi :

"— Kalû belâ!" (Evet, Rabbimizsin!)

Buna göre, **"Ruh"** eski, **"Cisim"** yenidir. Yeninin eskiden daha iyi olması gerekir. Bu düşünce, açık bir tekâmül (Evrim) teorisidir. Şeyhin bu görüşüne Rüsûm Uleması şiddetle karşı durdular. Bu defa Bedrettin, karşısındakile-

rin hücûmuna ayni silâhla, yâni din yoluyla cevap verdi :

"— Peygamberlerin en afdalı kimdir?"

"— Elbette ki Hazret-i Muhammed!"

"— Elbette Hazret-i Muhammet! Sebebi ise, Peygamberimizin en son peygamber oluşudur. Ötekilere nisbetle daha iyi, daha büyük, daha daha kusursuz dur."

Muarızları, bu susturucu cevaba başka bir soruyla karşı durdular :

" —Peki, ya ihtiyarlık hakkında ne dersin. İnsanlar ihtiyarladıkça güçten, kuvvetten, akıldan düşüyorlar."

Bedrettin'in cevabı pek kestirme oldu :

"— İhtiyarlık yeni bir doğuşun hazırlığıdır. Cisim, yani madde daha mükemmel olarak varlık âlemine doğacaktır."

Muarızları, Şeyhin karşısına "Din Duvarı"nı germek istiyorlar, fakat o, kolaylıkla bütün maniaları aşıyordu.

ANAYURDA DÖNÜŞ

Şeyhin bacanağı ve uyarıcısı Ahlatlı Hüseyin, kısa süren bir hastalıktan sonra öldü. Artık Mısırda kalmanın bir tadı, mânâsı kalmamıştı. Bedrettin, eşi Cazibe Hatunu, oğlu İsmail'i alarak Edirne'ye doğru yola çıktı. Kahireden ayrılış tarihinin 1407 yılı olması tahmin edilir.

Bedrettin ve beraberindekiler, Kudüs - Şam - Halep - Adana yolunu izliyerek Konyaya geldiler. Konya'da, Karamanoğlu İkinci Mehmet Bey hüküm sürmekteydi. Mehmet Bey, Şeyhin beyler ve sultanlar aleyhinde olduğunu, halkı efendi yapmağa çalıştığını duymuştu. Bedrettin'in Konya'ya gelişini iyi karşılamadı. Ancak, O'nu sarayına davet ederek haddini (!) bildirmekten de geri durmadı. Konya uleması bir araya gelmiş, Şeyhi imtihana hazırlanmışlardı. İlk münasebetsiz istek, bizzat Mehmet Beyden geldi:

"— Seni çok methediyorlar. Diyorlar ki, dünyaya yeni bir düzen getirecekmişsin, öyle mi?"

"— Bütün gayretlerimiz, çalışmalarımız o yoldadır!"

"— Dünyaya yeni bir düzen getirmek için peygamber, ya da evliya olmak gerek. Hz. Muhammet son peygamber olduğuna göre senin evliya olman gerekir. Bize bir keramet göstersene!"

"— Dünya kerametlerle doludur. Benden ne gibi bir keramet bekliyorsun?"

"— Ululuğunu isbatlayacak bir keramet."

Bu defa soru sırası Bedrettin'e gelmişti, sordu :

"— Ekinler, yemişler nerden hasıl olur?"

"— Topraktan!"

"— Dereler, pınarlar nerden kaynar?"

"— Gene topraktan!"

"— O halde, Hak yolunda toprak olanlar, kendileri bizzat kerametlir. Bundan gayri benden ne gibi keramet istersin?"

Karamanoğlu Mehmet Bey ve Hocaefendileri kesin bir yenilgiye uğramıştı.

BÖRKLÜCE MUSTAFA İLE TANIŞMASI

Konya'dan ayrılan kafile, güneye doğru bir yol tutturdu. Oysa, Edirneye gitmek için, Kütahya - Balıkesir üzerinden Çanakkaleye varmak, boğazı geçerek başkente ulaşmak gerekirdi. Şeyh Bedrettin ise, Denizli, Aydın, Birgi üzerinden giden yolu seçti. Belki de İzmir'den deniz yoluyla gitmeyi düşünüyordu. Birgiden Tire'ye geçtikleri zaman burada, "Börklüce Mustafa" ya rastladılar. Börklüce'ye "Kisra (1) Oğlu" da deniliyordu. Babasının adı Bürhanettin'di. Kisra Oğlu dendiğine göre, babası Sivas Hâkimi Kadı Bürhanettin olabilirdi. Bazı tarihler bu yolda bir iddiada bulunur, bazıları ise, Börklücenin Karaburun'lu olduğunu kaydeder. Burası bizce hiç mühim değil.

Börklüce Mustafa, Şeyhin sohbetleri karşısında derin bir hayranlık duydu ve ömrünün geri kalan kısmını Bedrettin'in yanında geçirmek üzre O'nun hizmetine girdi.

Tireden ayrılan kafilede Börklüce de bulunuyordu. Bedrettin'in 1408 de E-

(1) Kisra : İran hükümdarlarına verilen isimdir.

dirneye dönmüş olması muhtemeldir. Zira, Hafız Halil Menakıpnamede **"Musa Çelebi tahta çıkınca, dedem Edirnedeydi, Mısırdan geleli üç yıl olmuştu"** diyor. Çelebi Musanın Edirnede tahta çıkış tarihi ise, kesinlikle bilinmektedir : 1411. Daha önce, 1408 - 1409 yıllarında Şeyhin sevgili eşi Cazibe Hatun vefat etmişti. Bu hicran Bedrettin'i derinden yaraladı. Uzun süre kimseyle görüşmeden tek başına yaşadı. Sonradan dostlarının ısrarıyla inzivayı terketti ve yeniden evlendi. İkinci evlilikten Ahmet, Mustafa adında iki oğluyla, ismini bilemediğimiz bir kızı doğdu.

İSTEDİĞİ YENİ DÜZENİN ESASLARI

"Tanrı, dünyayı yaratmış, insanlara bağışlamıştır. Yiyecekler, giyecekler, hayvanlar ve bütün toprak - mahsulleriyle birlikte - toplumun ortak malıdır. İnsanlar yaratılırken eşit yaratılmıştır. Tabiat, işitme, görme, tadma gibi bağışlarını insanlara eşit olarak vermiştir. Toplum içinde bir veya birkaç kişinin servet biriktirip ötekilerin ekmeğe bile muhtaç olması ilâhî maksada aykırıdır. Dünyada herşey çift olarak yaratılmıştır. Varlığa vücut veren madde ile ruh olduğu gibi, neslin devamına imkân sağlayan da karı ve kocadır. İnsan hayatı bu iki zıddın birleşmesinden meydana gelir ve nesil devam eder. Amme nizamının ve insan neslinin devamını sağlamak için, karılık kocalık iştirak kabul etmez. Bir de sağlık bakımından gerekli olan, başkası tarafından kullanılması caiz olmayan misvak (diş fırçası) iştirak kabul etmez. Bu iki şeyin dışında kalan herşey, insanların ortak malıdır. Eşyaya, ürünlere, emlâke karşılıklı tasarruf edebiliriz."

Bedrettin'in kısaca formüle ettiği **"kollektivizm"** hiçbir zaman tembelliği teşvik etmiyor, miskinliğe prim dağıtmıyordu. Herkes elinden geldiği, gücünün yettiği kadar çalışacak, dünya nimetleri sonradan bölüşülecekti. Eğer, hakikaten çalışamıyacak durumda, yahut hasta, sakat, ya da bütün gayretiyle çalışmış fakat bir kâr ve kazanç elde edememiş kişiler olursa, bunlar, toplumun müşterek hasılasından faydalanabilecekti.

FELÂKETİN BAŞLANGICI

Yıldırım Oğlu Musa Çelebi, Edirne tahtına geçince Bedrettin'e Kazaskerlik teklif etti. Bu, devletin bünyesi içindeki en büyük din makamıydı. Bedrettin çok özür diledi, çok yalvardı, fakat dinletemedi. Çaresiz kalınca Musa'nın Kazaskerliğini kabul etmek zorunda kaldı.

Fetret devresi bitmemiş, kardeşler arasındaki harp uzayıp gitmişti. Nihayet Çelebi Sultan Mehmet savaşı kazandı. Temmuz 1413 tarihinde Musa Çelebiyi tasfiye etti. Şehzade idam edilmiş, Bedrettin ise, sürgüne gönderilmişti.

İznikte çileli günler geçirdi. O sıralarda Börklüce Mustafa Karaburun'da, Torlak Kemal ise, Manisa dolaylarında zuhur etmişti. Kanlı çarpışmalar oluyor, Osmanlı Valileri ardı ardına yenik düşüyordu. Ne çare ki, bütün bunların hesabı Şeyh Bedrettin'den sorulacaktı. Nihayet Şehzade Murat (sonradan ikinci Sultan Murat) Ege'deki ayaklanmaları kanla, şiddetle bastırdı. Bu arada Bedrettin, Hacc'a gitmek için sultandan izin istemiş, fakat alamamıştı.

Sinop'a İsfendiyar Bey'in yanına kaçtı. "Şekayık-ı Numaniye" olayı şöyle anlatır:

"Şeyh Hazretleri, bir gün fırsat bulup, hapisten firar edüp, Emir İsfendiyar'a varup halini beyan eyledikten sonra, "Tatar Vilâyetine gitmek isterim." **deyu istizan eyledi. Mir-i mesfur, Selâtin-i Osmaniyenin havfından, ana icazet vermeyüp Zağra Vilâyetine gitmeğe sevkeyledi."**

Şeyh Bedrettin'in Sinoptan bindiği gemi, kendisini Eflâk (Romanya) kıyılarına iletti. Daha önce Musa Çelebinin Kazaskeri iken Eflâk Prensi Mirçe ile tanışıp sevişmişlerdi. Mirçe, Şeyhi nezaketle karşıladı ve kendisini Dobriceye gönderdi. Burada ve Deliorman bölgesinde eskiden tanıdığı dostlarıyla yeniden buluştu.

Şeyhin Deliorman bölgesine girişi, Rumeliyi bir uçtan bir uca ayaklandırdı. Kazaskerliği sırasında bu bölgeleri dolaşmış, halkın gönlünü fethetmişti. Başına büyük bir kalabalık toplandı. Bunların hepsi, Şeyhin yoluna seve seve can verecek er kişilerdi. Denebilir

ki, Bedrettin, Çelebi Mehmete karşı dursaydı, ele geçirilmesi çok zor olurdu. Fakat O, gövde adamı değil, kafa adamıydı. Üzerine gelen Osmanlı kuvvetlerine hemen hemen hiç mukavemet etmeden teslim oldu.

Serez'de büyük (!) mahkeme kurulmuştu. Şeyhi muhakeme edenler, "Ulema-yı Rüsûm" dedikleri iskolastik düşünceli hocalardı. Şeyh vaktiyle bunları "Varidat" isimli kitabıyla yerin dibine sokup çıkarmıştı. Bir taraftan şahsî kinleri, öte taraftan padişaha yaranmak arzusuyla Bedrettin'i sıkıştırmağa başladılar. Şeyhin en büyük suçu, müslüman milletini ikiye bölmek ve Sultan'a karşı durmaktı.

Duruşmayı bizzat Çelebi Sultan Mehmet de izliyordu. Hocaların sorularını soğukkanlılıkla, hatta alayla karşılıyan Bedrettin, nihayet ölüme mahkûm edildi.

Serez'de, çarşı içinde, bir nalbant dükkânının önüne kurulan darağacına kadar metin adımlarla geldi. Padişah, idam sırasında bizzat hazır bulunuyordu. Şeyhin metanetine karşı duyduğu hayranlık ölçüsüzdü. Dostlarıyla vedalaşırken, yüzü biraz sararmıştı. Padişah bunu fırsat bildi ve alaylı bir eda ile sordu :

"— Şeyhe ne oldu?.. Yoksa ayağını keler mi soktu?"

Bedrettin'in bu soruya verdiği karşılık gayet vakur, azametli ve erkekçedir :

"— Padişahım, güneş batarken sararır!"

Sonra, iki rekât namaz kılmak için izin istedi. Ve secde ânında ruhunu teslim etti. Padişahın emrini yerine getirmek için ölüsünü astılar.

Tarih — 967

Tarih — 368

(Basın: A. 20475 — 12015)

Tarih — 369

(Basın: A. 20155 — 10581)

HER MEVSİMDE

SİZE

akfil

YAKIŞIR